

EL NOM FA LA COSA: ONOMÀSTICA I LITERATURA

Eugeni PEREA SIMÓN

Nou anys abans de morir, el 1983, el Dr. Enric Moreu-Rey va escriure i publicar un saborós article sobre la màgia dels noms propis de persona, en el qual es donaven pistes sobre la transcendència social del nom, de la seva història i complexitat antropològica i de llurs implicacions en l'escatologia. Les fonts utilitzades per escriure'l no van ser les habituals per aquests temes –les documentals–, sinó les literàries: obres de ficció, de creació, d'antropologia i de psicoanàlisi¹. El ventall d'autors que apareixien en escena per revelar-nos problemes i qüestions del món de l'onomàstica eren escriptors com Shakespeare, Beckett, Butler o Pedrolo, però també antropòlegs com Levi-Strauss o psicoanalistes de la talla de Sigmund Freud. És a dir, una veritable diversitat de noves fonts instrumentals mitjançant les quals poder dissecionar el sentit del nom propi. He precisat la data de publicació de l'article perquè, de no haver mort, ben segur que Moreu-Rey haguera continuat en aquesta línia d'investigació analítica i avui en tindriem substanciosos assaigs. De fet, com ell mateix deia en l'article citat, encara disposava de molts més materials per ampliar el treball, amb fitxes tretes de la lectura d'obres de Balzac, Proust, Stern i un llarg etcètera. Amb tot, de llavors ençà no sé que el tema hagi tingut una continuïtat d'abast.

Les fonts literàries, efectivament, poden esdevenir material sensible per a l'estudi de l'onomàstica, atès que ens posen a l'abast pensament, tradició, llegenda, interpretació, història, superstició o màgia en dosis i mescles sempre diversificades i variables. Els noms han d'estudiar-se des del punt de vista de la lingüística, però en aquest camí de recerca i acostament als orígens del mot, ens trobarem amb tota una riquesa interpretativa que no podem negligir: al final de l'estudi, tan importants són els sediments acumulats sobre l'objecte com el mateix objecte, i això ho copsa i catalitza la literatura universal.

En aquest article ens endinsem en l'onomàstica des de l'òptica dels escriptors i d'acord amb la pauta marcada per Moreu-Rey. És cert que poetes i novel·listes utilitzen els noms, prenom i la toponímia en general com a elements creatius, al marge dels estrictes cànons de la ciència, però en l'operació literària no es podrà evitar arrossegar els pòsits de la seva gènesi històrica i cultural. Un nom, de fet, no és tan sols el revelat de la seva grafia, sinó la mata d'arrels culturals, històriques i mentals que la sustenti i que l'investigador ha d'analitzar amb calma, en la quietud del seu laboratori.

Preparem-nos ara per passejar pels camins de l'onomàstica de la mà d'escriptors i poetes, i descobrim amb ells la gènesi dels noms; el sentit dels antropònims i dels àlies; el perquè d'un topònim i la seva filosofia i història; el bateig ecològic de la fauna i flora i de tots els astres que brillen a la volta del cel; observem l'aparició dels investigadors i, finalment, la catalogació del

¹ Enric MOREU-REY: "La màgia del nom propi de persona", *Lo Floc* (Riudoms), 43 (març de 1983), p. 14-18. A l'obra *La Muntanya de l'Ànima*, del premi Nobel Gao Xingjian, es fa esment a un cant popular xinès que porta per títol "la Crida dels noms màgics dels avantpassats" (p. 302), amb idèntica finalitat a l'expressada per Enric Moreu-Rey en el seu article.

món dels noms. Una literatura rica i suggerent –la Bíblia, l'Alcorà, Catul, Shakespeare, Sagarra, Mann, Zweig, Proust, Neruda, Renault, Saramago, Camilleri, Coetzee, Jelinek, Gao...–, a cops amanida amb els colors d'un pintor –Brueghel de Velours, Anthonisz, Delacroix– o animada amb el pentagrama d'un músic –J. Ph. Telemann.

LA GÈNESI DELS NOMS

En qualsevol cultura l'origen de l'univers és sempre de caràcter diví i, per tant, ho seran també els noms que denominaran totes i cadascuna de les parts de la Creació. Els déus, establerts en un reialme fantàstic, amos i senyors del temps, fan sorgir del no-res la matèria, li donen forma, volum, color i, finalment, l'alè, per a tot seguit designar-la: “Déu donà als continents el nom de *terra*, i a les aigües aplegades, el de *mar*” (Gènesi 1,10). I tenint pràcticament ja enllestida la Creació, Déu fa un parèntesi i invita l'home a posar nom a la seva obra: “El Senyor-Déu va modelar amb terra tots els animals feréstecs i tots els ocells i els va presentar a l'home, per veure quin nom els donaria: cada un dels animals havia de portar el nom que l'home li posés. L'home donà un nom a cada un dels animals domèstics i feréstecs i a cada un dels ocells...” (Gn 2,19-20). D'això en fa deu o quinze mil milions d'anys. Aleshores era suficient amb els genèrics, perquè no havia aparegut la història, però ben aviat els mateixos redactors de la Bíblia hauran d'anar especificant de quin mar parlen, a quina terra al·ludeixen, a quins pobles i ciutats fan referència: “De l'Edèn naixia un riu que regava el jardí, i des d'allà se separava en quatre braços: el primer es diu Fison, i recorre tot el país d'Havilà, on hi ha or, i l'or d'aquest país és molt fi; també s'hi troben la resina olorosa de bdèl·li i la pedra d'ònix. El segon riu es diu Guihon, i recorre tot el país de Cuix. El tercer riu és el Tigris, que passa per la part oriental d'Assíria, i el quart és l'Eufrates” (Gn 2,10-14). Alguns pintors han representat aquesta hidrografia i aquest paisatge, idealitzada fins a fer-la màgica i transcendent –Brueghel de Velours, per exemple. Un poema babilònic, anterior a la redacció del Gènesi, parla de la Creació i ho fa en uns termes similars a l'hebreu, segons unes antigues tauletes de fang trobades en excavacions arqueològiques: “Quan a dalt el cel no era nomenat, i a baix la terra no tenia nom, el primogènit Apsu, que els va engendrar, i Mummu i Tiamat, la mare de tots ells...”. Hom comença, doncs, a desllindar els genèrics dels particulars.

DÉU BATEJA I EL MÓN SORGEIX

Sang i saba són els nutrients de la vida, però inicialment d'una vida genèrica: per a que aquesta es faci intel·ligència i pugui inscriure's en els registres, li cal un nom individualitzat. Fora del nom propi no hi ha possibilitat comptabilitzadora possible –per això, com veurem més endavant, la necessitat de constar en els llibres religiosos o la temença de ser-ne esborrat esdevindran motiu d'angoixa. Copiem, del llibre del Gènesi:

“Després de la lluita de Jacob amb Déu l'àngel li diu:

–Com et dius?

Ell respongué:

–Jacob.

Li diu:

–D'ara endavant no et diràs més Jacob, sinó Israel, perquè has lluitat amb Déu i amb els homes, i has vençut.

Jacob li demanà:

–Digues-me, si et plau, el teu nom.

Però ell va respondre:

–Per què em preguntes el meu nom?

I el va beneir allà mateix.

Jacob va donar a aquell lloc el nom de Penuel, perquè deia:
–He vist Déu cara a cara i n'he sortit amb vida”
(Gn 32,28-31).

Aquesta escena literària va pintar-la Delacroix a la capella dels Àngels de l'església de Saint Sulpice, de París, i esdevé subjugant per la serenor que l'autor aconsegueix mostrar-nos en els cossos, tot i trobar-se immers en una lluita estranya i desigual. L'important de l'anècdota és, però, el bateig diví i la relació del nom amb el caràcter personal.

Només des que s'hagi produït el bateig, persones i llocs sorgiran del genèric i s'aniran impregnant de la màgia del nom propi. Dos autors contemporanis coincideixen en aquest punt. Saramago diu que és “dels qui creuen que una cosa només passa a tenir existència veritable a partir del moment en què hi ha una paraula per anomenar-la”², i Andreu Carranza, en una obra publicada el mateix any que el dietari del Nobel portuguès, rebla: “Me faltaven les paraules per anomenar les coses, perquè per molt bonic que sigui viure i tremolar d'alegria davant d'aquells colors que es veuen al tardet, o sentir-se entendrit per la manera com les llobes llepen els cadells, darrere d'això, mossèn Joan, si no hi va una paraula, un nom per poder retenir, mos arriba com una rufagada de tristesa, com si un forat mos travessés lo pit perquè sabem que tot ho perdrem per sempre”³.

Com totes les opinions derivades de la lògica, aquestes mai no són exclusives, sinó que les trobem una i altra vegada expressades en molts autors però amb distintes paraules. Els versos següents, del cant I del “Poema de Nadal” de Josep Maria de Sagarra, ens ho confirmen:

“perquè sabien les quatre paraules
per dir el nom dels vents
i el nom dels torrents
i el nom de les herbes menudes
i el nom de l'ocell estantís
i el nom de les muntanyes del país
tan conegudes!”⁴.

NO DIRÀS EL NOM DE DÉU EN VA

Els primers noms, i els més importants, són els dels déus. Els déus de la creació de qualsevol cultura i religió esdevenen sagrats i cal reverenciar-los, atenent sempre una jerarquia i distribució de funcions –politeisme–, com veiem en la nòmina de les antigues deïtats: a Egipte, Osiris és el déu dels morts; Ra ho és del sol –Epet per a mitannis i hitites– i Shu de l'aire. Sin és la divinitat de mueris i accadís. Hadad era el déu de la tempesta per als fenicis –per als mitannis i hitites, en canvi, aquesta responsabilitat requeria en Tesup. El Zeus grec és Júpiter per als romans i Odín per als germànics. Hera, protectora del matrimoni, equival a la Juno romana. El déu de les arts i de les lletres és Apol·lo per als grecs i Febus per als romans. Hermes, missatger de Zeus equival a Mercuri. En qüestions d'amor Afrodita neix en aigües del Peloponès i Venus a la Mediterrània. I les forces del mal o dels averns, que són presents en qualsevol religió, tenen gran quantitat de noms i de sinònims: Hades, Plutó i Loki per a Grècia, Roma i el món germànic, respectivament: Llucifer o l'Àngel Caigut recolliran el seu testimoniatge per a la cultura cristiana.

De tota manera aquests són sinònims dels vertaders noms divins, que resten ocults, com la faç dels déus, sempre darrere d'uns bàlecs cremant, d'una densa boira, d'una columna mòbil de foc

² José SARAMAGO: *Quaderns de Lanzarote*, II (1996-1997). Traducció de Núria Prats. Edicions 62. Barcelona, 2001, p. 104.

³ Andreu CARRANZA: *Anjub. Confessions d'un bandoler*. Edicions 62. Barcelona, 2001, p. 84.

⁴ Josep Maria de SAGARRA: *Obra completa*, 3. Edicions 3i4. València, 1996, p. 18.

o entre les aigües procel·loses de mars o rius. Pronunciar aquests noms és anatema. No es poden dir, de manera que caldrà cercar-los sinònims, equivalències: Júpiter Lapis serà el Tronant o el Fulminant per a la cultura grega; Adonai (el meu Senyor) o Maixem (el nom), per als hebreus; l'Hortolà Etern o Suprem Bé, com Dant anomena el déu cristià a la *Divina comèdia*... i així fins a afartar-se de referències. En l'antítesi, tanmateix, autors com Erich Fromm a *The Art of Loving* escriuran referint-se a Déu: “Aquell qui no té nom, un balboteig inexpressable que fa referència a la unitat subjacent a l'univers fenomènic, a la raó de tota existència...”⁵.

No pronunciar el nom no vol dir que s'hagi de desconèixer la força i transcendència del seu portador, i que no calgui adreçar-s'hi amb respecte i un cert temor. Caldrà doncs que els noms siguin gravats en la ment i, a través de l'ús dels sinònims –com l'espill a través del qual mirem l'eclipsi, per no ferir-nos la vista–, esmentar-los en la burocràcia administrativa com a garants de qualsevol activitat humana. Per això s'escriuran en els papers de lleis, codis, contractes o pactes d'una certa solemnitat. A la Bíblia es diu que Déu ha d'encapçalar els documents de juraments, invocacions i benediccions per a que siguin validats, i és així com es feia també a les cancelleries de l'Àsia, com recorda Mary Renault a *The Persian Boy*: “Todos los contratos solemnnes deberian cerrarse en su nombre junto con los nombres de los dioses”⁶.

La temença a desfermar l'ira dels cels, si hom es descuidava de citar el nom d'una deïtat del seu panteó, ha motivat l'aparició d'advocacions i pregàries adreçades a divinitats desconegudes o ignorades. Es tracta d'una fórmula de prevenció religiosa comuna entre cultures, i universal: la festivitat de Tots Sants n'és un exemple cristià, però n'hi ha antecedents en el món del paganisme. Ho recorda Catul en el poema XXXIV del seu corpus literari: “Sigues venerada sota el nom que et plagui i, com ho has fet des dels temps antics, empara amb el teu benigne ajut la nissaga de Ròmul”⁷.

EL NOM: INDISSOLUBLE I ETERN

Per entendre la força, màgia i transcendència d'un nom, cal destriar-ne els components d'eternitat, car aquests són el seu llevat. El nom personal podrà patir totes les evolucions imaginables, i fins i tot canviar, però no eludirà el disc dur dels ordinadors celestials, on restarà anotat de manera permanent i relacionat amb llur expedient inicial. És indissoluble i etern. Aquesta escatologia serà determinativa per la moral, perquè sobrepassa la vida humana i condiciona l'estat post mortem. Evoquem l'exemple literari del Nobel J.M. Coetzee a *The Master of Petersburg*, que entronca amb la millor tradició antropològica universal. Recordant la mitologia d'Orfeu que camina cap enrere, Coetzee posa en llavís de Fiòdor Dostoievski aquest text: “No hay flauta, no hay lira: solo la palabra, la única palabra, una y otra vez. Cuando la muerte siega todos los demás lazos, aún queda el nombre. El bautismo: la unión de un alma con un nombre, el nombre que llevará por siempre, para toda la eternidad. Apenas respira, pero forma de nuevo las sílabas: *Pavel*”⁸. Pere Joan Martorell en el *Llibre de cera* ho sentència: “un nom esculpit al cor de la memòria del temps”⁹.

CÈL·LULES D'IDENTITAT

Els genèrics defineixen l'espècie com a grup, massa o volum –ja ho hem vist en citar el Gènesi 1,10–, però això només és un primer pas de classificació necessària per facilitar la tasca científic-

⁵ ERICH FROMM: *L'art d'estimar*. Traducció de Jordi Moners. Edicions 62. Barcelona, 2002, p. 81.

⁶ MARY RENALT: *El muchacho persa*. Traducció de Maria Antonia Menini. Mondadori. Barcelona, 1998, p. 393.

⁷ CATUL: *Poemes*. A cura d'Antoni Seva. Quaderns Crema. Barcelona, 1999, p. 107.

⁸ J. M. COETZEE: *El maestro de Petersburgo*. Traducció de Miquel Martínez-Lage. Anaya. Barcelona, 2003, p. 13.

⁹ PERE JOAN MARTORELL: *Llibre de cera*. Editorial Moll. Palma, 2005, p. 62.

fica d'ordenament i estudi que vindrà més tard, perquè de seguida caldrà concretar aquests genèrics en agrupacions familiars i, finalment, individuals. L'espècie humana ha passat per aquests estadis en un llarg recorregut de mil·lennis fins arribar a l'*Homo sapiens*, moment a partir del qual l'èsser humà serà batejat de manera nominal per destacar-se únic, distint entre la sèrie.

En aquest sentit, el déu de l'univers cristià és clar i no deixa cap mena de dubte quan crida els seus individus, Abraham, Isaïes, Jacob, Moisès, Joan, Pere... i el seu poble, Israel. Endemés, lligat al nom propi s'hi destacarà la pertinença a la divinitat, sempre de manera clara, com ens recorden els versicles dels llibres sagrats: “T'he cridat pel teu nom; ets meu” (Isaïes 43,1).

EL PRESTIGI D'UN NOM PROPI

A l'hora de triar un nom, les guies que ens hi ajudin no sempre seran les de la bellesa sonora del mot o de la seva semàntica –ho podrien haver estat al principi, però no a partir del seu desgast o familiarització, l'exemple més clar del qual és *Llucifer* (Llum del cel), nom preciós però que ningú gosaria posar al seu fill per les connotacions culturals que té, sinó que hom es deixa guiar per la tradició familiar, la cultura i la moda. Manllevar el nom d'un personatge il·lustre, influent, savi, fort o sant pesa molt en un bateig, perquè imaginem que les virtuts d'aquell podran derivar-se cap al nounat. És com menjar-se les freixures, el cervell o tot el cos de la víctima –com han fet i fan encara alguns pobles pagans, i els cristians– en l'esperança de sumar llurs capacitats i energies a les seves –més endavant veurem com els perses rubricaven els seus acords polítics amb l'esment de llurs divinitats, ritu que té la mateixa simbologia. Amb aquesta mateixa intencionalitat s'expressava el monjo Oliba, vers l'any 1000, en escriure una lloança del monestir i dels abats de Ripoll en què interpola els noms dels artífexs morals i obrers del temple, de manera que restin prestigiats i determinatius per al poble. El nom de sants, polítics, cantants o esportistes d'avui continua influïent en la literatura dels noms personals.

Amb aquests condicionants és lògic que a cadascú el nom pugui evocar-li sensacions diverses, sensuals, honorífiques o de respecte. Amb Joan Serra veiem “que n'hi ha prou de dir el teu nom perquè el claustre s'inundi d'aromes i les mans palpïn la molsa humida i tendra del teu cos”; Jean Genet es decanta per nomenar de viva veu els amics perquè així “tinguin dret als honors del Nom”; Thomas Mann, formalista i protocol·lari, escriu d'un personatge que “des de sempre havien evitat dir-se pel nom, únicament per por de cordialitats excessives. I com que no s'esqueia gaire que es diguessin pel cognom, es limitaven al tu”¹⁰.

SI RES LI ESCAU...

No hi pot haver arbitrariedad en la imposició d'un nom, ja que amb tota la càrrega històrica i moral que arrossega, l'elecció haurà de ser conscient, reflexiva, meditada i adient: el nom serà l'ADN de l'individu. Això al principi podia ser fàcil, per la reduïda grandària demogràfica de la tribu, però a la llarga caldria seguir respectant aquesta identificació personal afegint-hi cognoms i renoms. Hem triat un quintet d'escriptors per a justificar l'escaïença d'un nom distintiu sobre l'oficial i les cites són, veritablement, clòniques, malgrat que es tracti d'autors de segles i de cultures diferents. Un d'aquests escriptors, anònim del segle XIV, enceta la tanda de referències: “Va ser com a padrí que li va donar el castell i, a més, va triar el nom que li esqueia. Com que el pare i la mare es dien Frare-de-Goig i Sor-de-Plaer, els va partir de manera que en sortís Goig-de-Plaer”¹¹.

¹⁰ Jean SERRA: *Convocat silenci*. Poesia 3i4. València, 2003, p. 12; Jean GENET: *Diario de ladrón*. Traducció de M. Teresa Gallego i Isabel Reverte. Seix Barral. Barcelona, 1994, p. 102; Thomas Mann: *La muntanya màgica*. Traducció de Carme Gala Fernández. Proa. Barcelona, 2005, p. 16.

¹¹ *Tres contes meravellosos del segle XIV*. Edició i comentaris de Lola Badia. Quaderns Crema. Barcelona, 2003, p. 132.

En una novel·la precursora del naturalisme a Catalunya, *Solitud*, de Víctor Català, aquesta idea torna a aparèixer de manera semblant. L'ermitana, coprotagonista de l'obra, pregunta al pastor que li fa de guia per determinada orografia de la muntanya, la qual li és especialment plaent als sentits:

“– Què és allò tan estrany, pastor?

– L'Orifany... Ei! La gent d'ací en diuen la Volva, mes jo atrapi que li escau més l'altro nom, per la retirança, sabeu?”¹².

A *Der Zauberberg* Mann coincideix amb la idea d'escaiença de Víctor Català, com es veu en un text de presentació de personatges del balneari: “–Clawdia –va dir–, sí, es deu dir així, li escau”¹³.

És clar que també pot succeir tot el contrari, si ens atenem al text de dos Nobels. A *Der Zauberberg*, de Mann i a *The Master of Petersburg*, de Coetzee, es parla del mateix concepte però en sentit invertit, és a dir, la no escaiença per raons d'inversemblança i relació del nom amb la persona: “–Grütsi –respongué el modista dialectalment, encara que el suís no quadrava amb el seu cognom, ni amb el seu aspecte...”¹⁴; “Matryona: no es el nombre más adecuado para ella. Es nombre de vieja, de viejecita con cara de ciruela pasa”¹⁵.

I tanca el quintet literari sobre l'escaiença o no d'un nom Clementina Arderiu. En el poema “El nom” ens il·lustra la seva experiència infantil, quan a l'inici de curs hom solia presentar-se a les companyes de col·legi:

“Clementina em dic,
Clementina em deia.
(...)
Quin nom més bonic!
–deia alguna d'elles–,
però no t'escau:
és nom de princesa...”

La solució a aquest problema de justa relació entre nom i portant –i en general als que puguin suscitar-se a l'onomàstica– torna a venir de la mà dels escriptors. Quan Màrius Sampere defineix el concepte de poesia, sentència:

“La poesia és, doncs,
preguntar a cada nom
quin altre nom voldria.”

NOMS QUE SONEN A DINERS

Feta l'elecció i imposat el nom ja no hi ha marxa enrere, car aquest comença a actuar sobre la persona de manera subtil però clarament, condicionant-la, conduint-la, modulant-la, forjant-la. Nom i individu es cristal·litzen fusionats per transcendir a l'esfera familiar i social –ja hem dit abans que a l'Antic Testament el nom forma part del caràcter i de la personalitat de l'individu. En una obra de Pelisek, autor bohemí del segle XIX, es diu que si el nom té sonoritats d'intel·ligència o de nissaga –nodriments bàsics d'un antropònim– al gong del seu pronunciament se li aniran rendint la sort, la fortuna i el poder; contràriament, la desgràcia el marcarà com el senyal y al front de Caïn. Hi ha més referències literàries que un foc no en cremaria, i sen-

¹² VÍCTOR CATALÀ: *Solitud*. Editorial Selecta. Barcelona, 1952, p. 75.

¹³ MANN: *La muntanya...*, p. 172.

¹⁴ *Ibidem*, p. 445.

¹⁵ COETZEE: *El maestro...*, p. 22.

tències populars a dojo. A *Die liebhaberinnen* de la Nobel alemanya Elfriede Jelinek, es resumeix aquesta circumstància parlant de b (Brigitte): “de moment b. encara no té més que el seu nom. En el curs de la història b, rebrà el nom de heinz, això és més important que els diners i les propietats, això pot portar diners i propietats”¹⁶.

LA NISSAGA O GENEALOGIA D'UN NOM

El valor històric, moral o econòmic d'un individu pot ser transmès com a patrimoni a la nissaga. És una herència que no s'acumula gratuïtament, ja que es pot revaloritzar o malmetre, però en tot cas sol tenir una forta influència sobre les famílies. En el primer llibre bíblic de les Cròniques es parla de les dinasties d'Adam fins a Saül, detalladament i en el segon tom de Samuel, es descriu el grup dels trenta: “Assahel, germà de Joab; Elhanan, fill de Dodó, betlemita; Xammà, d'Harod; Elicà, també d'Harod; Heles, de Betpèlet; Irà, fill d'Iqueix, de Tecoa; Abièzer, d'Anatot; Dabení, d'Huixà; Salmon, d'Ahòah; Mahrai, de Netofà; Héleb, fill de Baanà, de Netofà; Itai, fill de Ribai, de Guibà de Benjamí; Benaià de Piraton; Idai, dels torrents de Gàaix; Abi-Albon, l'arbatita; Azmàvet, de Bahurim; Eliahbà, de Xaalbim; Jaixén, de Gur; Jehonatan, fill de Xammà l'aratita...” (2Sa 23, 24-33). La genealogia de Jesús també resta fixada, si més no, en els evangelis de Mateu i de Lluc.

Aquestes llistes genealògiques responen a les necessitats de la cultura oral i per això retrobem la pràctica en altres pobles: hitites, grecs, fenicis, romans... Antoni de Montserrat, un viatger del segle XVI en terres orientals, diu que els gentils de l'Índia adoren Crustnu com a Déu, que era fill de Para Brama, per tot seguit, retreure tota la seva llarguíssima genealogia d'avantpassats nobles¹⁷.

L'OFICINA REGISTRAL

El valor i la transcendència d'una nissaga, inextricable de la persona, segons han convingut escriptors i ideòlegs, es perdrien si no fossin anotats en un suport físic, perquè la memòria i l'oralitat tenen unes limitacions insuperables. Sabem que els mormons microfilmen els llibres sacramentals on es troben registrats llurs avantpassats del Vell Continent, i els arxiven en enormes dipòsits subterranis, inexpugnables i indestructibles a les muntanyes rocoses de Salt Lake City (Estats Units). Conservar llur memòria és propiciar que els seus titulars comptin en el Judici Final, car per a la Societat Genealògica de Utah la partida de naixement és la llaçada que uneix el món terrenal amb el cel. D'altra banda, arreu dels països democràtics es fan censos electorals per tal de provar l'existència dels individus perquè puguin exercir els seus drets; i s'estenen certificats de fe de vida. Estar o no estar en un document, aquesta és la qüestió.

Rematem aquest epígraf amb la cita del Nou Testament que anota el retorn dels setanta-dos de la missió evangèlica: “Però no us alegreu perquè els esperits se us sotmeten; alegreu-vos més aviat perquè els vostres noms estan inscrits en el cel” (Lluc 10,20).

Hi ha infinitat d'oficines del cens i molts arxius, però al capdavant només és important i definitiu el registre de noms del cel.

¹⁶ Elfriede JELINEK: *Les amants*. Traducció de Pilar Estelrich Arce i Lúcia Álvarez Grifoll. Edicions 62. Barcelona, 2004, p. 12.

¹⁷ Antoni DE MONTSERRAT: *Ambaixador a la cort del Gran Mogol. Viatges d'un jesuïta català del segle XVI a l'Índia, Pakistan, Afganistan i Himàlaia*. Pagès editors. Lleida, 2002, p. 136.

És obvi que per a ser inscrit en un registre cal abans haver triat un nom personal –podíem haver dit que previ al nom calia provar l'existència d'un cos, del cos testimonial de l'individu, però no sempre és així: l'ordre dels factors altera la realitat, car s'han donat casos de la negació d'una existència, posem per cas, en no disposar de papers identificatius probatoris, tot i que el funcionari tenia davant seu l'individu, i podia tocar-lo. Llevat dels anglosaxons, que s'identifiquen amb la paraula, la resta dels mortals hem d'exhibir documents per provar l'existència d'un cos. L'exemple dels antics pobles gitanos és ben clar: aquests no registraven els nounats per evitar que l'Estat els inclogués en el repartiment de les obligacions i dels compromisos col·lectius.

Thomas Mann toca aquest tema en el relat de Josep i els seus germans:

“–No tiene nombre –replicó Dan–. ¿Cuál iba a ser? Hasta el momento no ha tenido nombre alguno, pues ya hemos dicho que es un hijo de nadie, un bastardo y un vástago del cañaverall engendrado en concubinato, y no tiene clan. Lo llamamos ‘¡Heh!’ o ‘¡Tú!’ o simplemente silbamos. Tales son los nombres que le damos”¹⁸.

En una de les històries que Gao Xingjian explica a *La Muntanya de l'Ànima* trobem un suïcida en què l'autora ha tingut cura d'anar esborrant tots els rastres de la seva existència per tal que no pugui ser identificada: fins i tot ha tingut la precaució de fer-se registrar a l'hotel on ha passat la darrera nit amb un nom fals, de manera que la seva mort pugui ser total¹⁹. Dit entre parèntesis, sembla que modernament els xinesos mostrin una veritable preocupació per aquests temes d'eliminació o canvi d'identitat –a causa segurament de problemes polítics–, ja que una novel·la de Ha Jin, *The Crazy*, es clou amb aquest text: “Amb un llumí de cabota negra vaig cremar el meu carnet d'estudiant, em vaig aixecar i vaig anar cap a la barberia per fer-me tallar els cabells ben curts, en forma de raspall. Sense els meus cabells llargs tindria tot un altre aspecte; i a partir d'aquell moment faria servir un nom diferent”²⁰.

Aquest, com es veu, és un procés invers al practicat per la secta mormona, que acumula milions de fitxes sobre llinatges per tal de poder ser cridats un dia, i ressucitar. I per què passa això? La resposta poètica de Walt Whitman a *Fulles d'herba* és perquè dormen, oblidats de la gent; en canvi, Joan Teixidor és molt més polític i en el poema “Lletra d'amor” escriu:

“Hi ha coses sense nom
perquè no tenen pàtria.”

Amb aquests versos de Teixidor podem certificar l'aterratge del nacionalisme a l'onomàstica.

CONSTAR A SALT LAKE CITY

Si no tenir nom esdevé angoixant, pitjor serà perdre'l. En el primer cas hom no existeix i això vol dir que no compta ni per bé ni per mal –en tot cas restaria en els Llimbs, un lloc imaginari on tot és tebi–; en canvi ser esborrat significa un oprobí i un càstig etern. D'aquí que l'accés a la documentació hagi estat sempre un anhel dels poderosos, perquè a través d'ella es poden controlar les persones i les tribus, justificar les accions, influir, condemnar, mitjançar, salvar. És trobar-se o no en els microfilms de Salt Lake City.

¹⁸ THOMAS MANN: *José y sus hermanos II. El joven José*. Traducció de Joan Parra, Diego Frieria i M. José Díez. Ediciones B, S.A. Barcelona, 2003, p. 217-8.

¹⁹ GAO XINGJIAN: *La Muntanya de l'Ànima*. Traducció de Pau Joan Hernández i Liao Yanping. Columna. Barcelona, 2001, p. 74.

²⁰ HA JIN: *Yang, el boig*. La Campana. Barcelona, 2005, p. 403.

Rescatem algunes notes històriques sobre aquest concepte. Amenofis es revolta contra Amon i el fa esborrar dels monuments i documents on pretenia immortalitzar-se. De l'antic Egipte podem saltar còmodament a l'Índia i retrobar-nos amb el mateix i precís problema, segons llegim a *Die Augen des ewigen Bruders*, de Stefan Zweig: “Després també es van oblidar de Virata, el nom del qual no és inscrit a les cròniques dels sobirans ni consignat als llibres dels sants”, malgrat que aquest funcionari reial havia ocupat els llocs dignataris més alts del regne i que la seva filosofia era el millor camí per arribar al nirvana.²¹ L'ateisme, si arriba al poder, també pot exercir el seu poder contra la presència terrenal de la divinitat, com apunta Thomas Mann en aquest fragment de diàleg: “I, una generació abans, ja hi ha hagut l'exemple del Gran Orient de França, que va esborrar el nom de Déu de tots els seus escrits”.²² Papes cismàtics i polítics dictadors també han passat per aquesta purga onomàstica.

I si bé aquests actes s'imposen a l'individu des de fora, per un contrari, també pot passar que sigui la mateixa persona qui vulgui esborrar-se del llibre de la vida -la suïcida de Gao Xingjian o el canvi d'identitat del personatge de Ha Jin, que ja hem citat, també ho havien pretès a través d'un enregistrament fals en el llibre de l'hotel, o mitjançant l'estripada del document d'identitat.

Shakespeare sap molt bé que una vida immoral no pot ser closa definitivament colgant el cadàver, ja que això no evitaria que la culpa transcendís a la nissaga. Per això en els versos d'un sonet resol que

“has d'enterrar el meu nom amb el cos sense vida,
perquè no ens pugui avergonyir ni a tu ni a mi”²³.

Però tota acció produeix reacció, i la tesi, antítesi, i tot es pot llegir del dret i del revés. Posats en el camp de la metafísica rescatem el poema de Carles Torner “On ja no tingui nom”, en què l'autor somia un món on els cossos i les coses arriben a la seva màxima perfecció i espiritualitat oblidant-se del nom propi, en un clar retorn als genèrics i a la mística –la vida de Virata, personatge d'un conte de Zweig que veurem més endavant, ens ho confirmarà.

ELS RENOMS O LA RECUPERACIÓ DE LA INDIVIDUALITAT NOMINAL

Quan el nom ha perdut identificació i singularitat a causa del creixement demogràfic de la tribu que obliga a repetir les nominacions o bé a numerar-les, s'ha de recórrer als renoms per tornar a conèixer individualment les persones. Aquest és un fenomen que es produeix molt d'hora, ja que sovinteja amb abundància d'exemples en els llibres sagrats del poble hebreu.

Per cobrir la plaça deixada pel traïdor Judes es convoquen unes oposicions que guanya Maties: “En van proposar dos: Josep, l'anomenat Barsabàs, que duia el sobrenom de Just, i Maties” (Fets dels Apòstols 1,23).

En el mateix llibre llegim aquestes altres referències: “Josep, un levita d'origen xipriota, a qui els apòstols havien donat el sobrenom de Bernabé –que vol dir 'fill de consolació'–, es va vendre un camp que posseïa i va portar els diners als peus dels apòstols” (4,36); i més endavant: “Ell ens va explicar com havia vist que l'àngel se li presentava a casa i li deia: 'Envia algú a Jafa a cercar Simó, que duu el sobrenom de Pere’” (11,13).

I a l'evangeli de Joan: “Quan vingué Jesús, Tomàs, un dels Dotze, l'anomenat Bessó, no era allà amb els altres deixebles” (20, 24).

²¹ Stefan ZWEIG: *Els ulls del germà etern*. Quaderns Crema. Traducció de Joan Fontcuberta. Barcelona, 2002, p. 65.

²² MANN: *La muntanya...*, p. 573.

²³ William SHAKESPEARE: *Els sonets*. Versions en prosa i en vers de Salvador Oliva. Edicions 62-Empúries. Barcelona, 2003, p. 187.

L'agnom acaba resultant molt més gràfic i personal que no pas el nom, perquè no és copiat d'un llistat estàndard, convencional, sinó que és creatiu i exclusiu de l'individu malgrat que amb el temps també pugui transmetre's com a identificador de nissaga –de fet supleix la funció del nom, que inicialment era una identificació única i singular. Anselms Turmeda ho resumeix molt bé en el *Llibre de bons amonestaments*:

“E si volents saber mon nom:
frare Anselm me deia hom,
e Turmeda, per sobrenom.”

La complexitat psicològica del sobrenom apareix magníficament sintetitzada en el joc de les màscares plantejat per Jean Genet a *Un captif amoureux*: “La tria dels noms falsos permetia endevinar-hi els seus fantasmes, a què corresponia el sobrenom de Chevara –contracció de Che Guevara–, de Castro, Lumumba, Hadj Mohamed. Cada nom era una màscara, d'un teixit molt fi i de vegades transparent, dessota aquest un altre nom –una altra màscara– d'un altre teixit o del mateix teixit però de diferent color, darrere tot això es distingien els reflexos d'un altre nom...”²⁴.

Un nom pot ser comú fins que no és identificat o relacionat amb alguna particularitat del portant, i en aquesta detecció la canalla sol ser experta. Tony Hendra explica una realitat viscuda a *Father Joe. The Man Who Saved My Soul*: “els futurs companys de classe del noi podien convertir de pressa el seu nom en anglès ‘Benedict’ en el sobrenom *Ben Dick*, és a dir ‘Polla torta’”²⁵. Déu n'hi do!

Un personatge de la novel·la *Podzemni mesto* d'Eduard Pelisek exigia un àlies per a cada expedient de ciutadà que li entrés a l'arxiu, ja que la seva concisió li feia de regest! A moltes obres de literatura naturalista com *Solitud*, de Víctor Català, els personatges s'imposen per l'àlies, més que no pas pel nom de fonts, i no diguem la novel·lística sud-americana actual.

En realitat, les anotacions oficials d'un registre onomàstic –heretades d'una història familiar, seriada– mai no podran transcriure tota la realitat personal i intransferible d'un individu, i d'ací l'afirmació de Saramago quan a la *Història do Cerco de Lisboa* anota: “si és que noms i cognoms han afegit mai algun profit visible a les habituals referències descriptives i altres dades, edat, alçada, pes, tipus morfològic, color de la pell, colors dels ulls”²⁶.

L'aplicació de renoms és un fenomen universal però aquests només ens resulten curiosos en funció de l'exotisme del país, de la imaginació de la gent o de les influències de la religió.

Dels renoms en parla abundantment la literatura universal moderna o antiga. Es comprova a les obres clàssiques gregues i llatines, orientals i normandes i modernament n'han fet ús generós autors com Benito Pérez Galdós a les seves novel·les històriques; Ramon J. Sender a *Mister Witt en el Cantón*; Laura-Renada Portet a *Rigau&Rigaud, un pintor a la cort de la rosa gratacul*²⁷; Umberto Eco, Alessandro Baricco...

²⁴ JEAN GENET: *Un captiu enamorat*. Ed. Pòrtic, S.A. Barcelona, 1988, p. 47.

²⁵ TONY HENDRA: *L'home que va salvar la meua ànima*. Ed. 62. Barcelona, 2004, p. 280.

²⁶ JOSÉ SARAGAMO: *Història del setge de Lisboa*. Edicions 62. Barcelona, 1990.

²⁷ RAMÓN J. SENDER: *Mister Witt en el Cantón*. Alianza editorial. Madrid, 1976; “Motejada *Quanto* i *Quantova* (que era el codi secret amb el qual la marquesa de Sévigné parlava d'ella en la seva correspondència) s'hi justificava, amb aquell renom, la seva afecció a arriscar i... perdre diners en tota mena de jocs anomenats d'envit. Jocs així anomenats a la cort perquè la invitació a apostar es feia en castellà: *Cuanto va?*, fórmula que la reina espanyola Maria Teresa, molt afeccionada també a jugar, havia posat de moda”. LAURA RENADA-PORTET: *Rigau&Rigaud. Un pintor a la cort de la rosa gratacul*. Destino. Barcelona, 2002, p. 58-59.

Ja hem dit que els agnoms mai poden ser arbitraris i que han de respondre a una realitat sobretint, única, diferenciadora respecte al grup on es mou. I com que aquest grup sol moure's o actuar de manera similar arreu del món, de les cultures i del temps –malgrat el que es pugui pensar en contra–, les coincidències en la nominació solen ser abundants, com podem comprovar a través de la literatura comparada.

A l'Antic Testament trobem un primer exemple de justificació onomàstica, un sobrenom imposat pel mateix Déu: “El Senyor el va estimar i va enviar el profeta Natan a posar-li el sobrenom de Jedidià (que vol dir 'estimat del Senyor'), per l'amor que ell, el Senyor, li tenia” (2Sa 12,25).

A l'obra de Mary Renault sobre Bagoas, l'amant d'Alexandre el Magne, llegim: “Por aquel entonces Kleitos el Negro (así llamado por su poblada barba) acudió a palacio...”²⁸. És curiós comprovar el prolix que resulta aquest mot de *Negre*, ja que a les galeries del Louvre, de París, hom pot admirar una pintura atribuïda a Anthonisz (s. XVI) on es veu el rostre d'un home amb una barba densa i fosca com atzabeja, el títol de la qual és, precisament, *El Negre*; i tornem a trobar aquest àlies en els llibres de literatura, car és així com coneixem Ermold, un monjo poeta del s. IX que viu a Ripoll. I podríem seguir amb exemples i més exemples fins arribar al Negre de Banyoles...

Però ni negre ni blanc, sinó *l'Obscur*, és l'àlies d'un pensador del s. V aC. documentat a Efès, Heraclit. *L'Obscur* és també el sobrenom d'un escriptor i polític rus, immortalitzat en un quadre que penja de les parets del Museu de l'Ermitage.

Qualitats i minusvalideses de la persona també se'n troben, en tots els segles i cultures: Lluís II, rei d'Austràsia, més conegut com el Quec, per exemple, o Lluís III dit el Cec (s. IX). Félix Grandes il·lustra l'actualitat d'aquestes minusvalideses amb un text de la millor literatura costumista manxega: “Emilio el Sordo, como era casi sordo, que un apodo como Dios manda no se le asigna a nadie por frivolidad ni por capricho...”²⁹. És el mateix cas que el citat per Onetti a *El astillero*: “Hace cinco años, cuando el Gobernador decidió expulsar a Larsen (o Juntacadáveres)...”³⁰.

L'edat és una altra referència recurrent a l'hora de batejar personatges, com llegim en la novel·lística historiada: Melània la Jove, una dama romana del s. V de la família dels Valeris; Plini el Jove i Plini el Vell; Pipí el Vell (s. VII). Si he esmentat un Pipí el Vell, amb relació a la durada d'un regnat, també cal fer referència a Pipí el Breu, personatge aquest del segle VIII, que també entra a la literatura.

Qualitats o circumstàncies físiques com una alopecía radical, la corpulència o l'alçada –Carles el Calb (s. VIII), Carles III el Gras (s. IX), la Xata (s. XIX)– serveixen per distingir personatges i és amb aquests mots que entren definitivament a la història literària.

El caràcter o la virtut d'un personatge també poden ser de renom: Carles el Gran (s. VIII), Lluís el Pietós (s. IX), Alfons I el Cast (s. XII), Lluís de França el Tossut (s. XIII), Felip IV el Fetiller, Isabel i Ferran els Catòlics (s. XV).

No manquen les qualitats humanes relacionades amb la mortificació i abstinència d'aliments: Josep Oriol, conegut com el Doctor Pa-i-aigua (s. XVII); Andreu Nin, el Noi del Sucre o Manuel Barba, Doctor Patata (s. XIX), tots els quals apareixen amb força referències en llegendes i literatura hagiogràfica.

²⁸ RENAULT: *El muchacho...*, p. 207.

²⁹ FÉLIX GRANDE: *La balada del abuelo Palancas*. Galaxia Gutenberg-Círculo de Lectores. Barcelona, 2003, p. 226.

³⁰ Juan Carlos ONETTI: *El astillero*. Seix Barral. Barcelona, 1983, p. 7.

Guerres i conflictes han deixat seqüeles en els combatents i d'ací l'aparició de gentilicis que s'imposen als renoms que originàriament podien haver portat els individus: "Fue decidido que la contienda se verificaría en la era de Valentín Perales, alias El Jaro de Larache, que debía su apodo a la desgracia de haber servido a la Patria en las Colonias africanas de la Regente doña María Cristina..."³¹

No hi ha dubte que alguns d'aquests renoms són d'un gran valor creatiu, nascuts segurament de la imaginació dels escriptors més que no pas de la societat. Camilleri ens ho posa en safata en boca d'un dels seus personatges, que explica i recrea, a qui l'escolti, el seu coneixement i domini d'instruments musicals. Es la reiteració i variació de la seva narració que li fa guanyar el malnom de don Ciccio com va anar³².

No és l'única justificació onomàstica que trobem a *Il birraio di Preston*. Vet ací aquesta altra, jocosa amb grau: "Enmig de tot aquell desori, don Tanino Licalzi, àlies Matrencada perquè tenia el vici de tocar el cul, amb una habilitat fora del comú, a tantes senyores com li queien a tret..."³³.

L'ACCEPTACIÓ DEL RENOM

El renom no sempre és acceptat pel primer portant, perquè la raó viva de la imposició pot molestar, coure; en canvi, per més ofensiu que etimològicament sigui, quan ha esdevingut de segona generació resta esbravat i ja forma part del seu ADN. Exemples en té la literatura universal i torna a ser referent Andrea Camilleri a *Il birraio di Preston*: "Tothom li deia don Ciccio, i d'altra banda ell tampoc s'hi oposava, per molt que el seu nom de debò fos Amabile i el cognom Adornato, Amabile Adornato àlies don Ciccio"³⁴.

El prestigi d'un àlies literari ha acabat introduint-se fins i tot en la publicitat d'hotels i restaurants, a vegades retolats amb un subtítol que es creu que dóna categoria i antiguitat: "Fonda del Comercio de Salvador Bundó (a) Tuis", es llegia en els rètols d'un establiment del Vendrell, l'any 1925; a Barcelona trobem "Can Culleretes" o les "7 portes", i a Pisa és famosa l'Osteria del Tinte, segons recull la literatura de viatges.

PERDURABILITAT DEL RENOM: LES NISSAGUES

Si el renom personal té prou força i consistència pot acabar transferint-se a la família, que aleshores heretarà un títol amb el qual poder paonar-se de presumptes valors rancis. No és un fet nou, ni modern, sinó de sempre. Podem veure-ho en dos exemples distants de més d'un miler d'anys, escrits per Catul i Félix Grande. "Així la fama lloï el llinatge d'ell per la seva honorable mare com perdura el renom únic de Telèmac..."³⁵, es diu en el poema LXI de Catul³⁵; Félix Grande, en el relat de les seves memòries familiars i personals, recorda com es va produir el bateig popular del seu avi, després que fos rebutjat d'una casa de putes per no tenir diners, conseqüència del qual l'home va entaforar a les portes de l'ajuntament una roda de molí de la grandària d'una catedral gòtica: "Y así fue cómo a aquella criatura le pusieron Palancas como apodo, y así fue cómo desde finales del siglo XIX cinco generaciones de Palancas hemos venido heredando el mote familiar por entre el ajeteo de las guerras, las sequías, los resentimientos, las inundaciones, las venganzas..."³⁶. Més endavant, aquest mateix autor parla d'un veí seu en el

³¹ GRANDE: *La balada...*, p. 39.

³² Andrea CAMILLERI: *L'òpera de Vigata*. Traducció de Pau Vidal. Ed. 62. Barcelona, 2004, p. 106.

³³ *Ibidem*, p.177.

³⁴ *Ibidem*, p.105.

³⁵ CATUL: *Poemes*., núm. XXXIV, p.107.

³⁶ GRANDE: *La balada...*, p.12.

qual conflueixen el renom personal i la nissaga familiar, que porta amb un aire de paó reial, com si fos d'estirp anglesa: “un convecino que se llamaba José María Planillas, el Cagón, de la familia de los Cagones”³⁷.

DE GENTILICIS

La necessitat identificativa de la gent fa que al nom o renom de la persona s'hi afegixin gentilicis per tal d'esbrinar, d'un cop de veu, la història d'un personatge, i d'això també se'n farà ressò la literatura. Ara em vénen a la memòria, cronològicament, Escipió l'Africà (s. II aC); Lluís el Germànic (s. IX); Lluís IV el Bavarès (s. XIII); Bonaventura Gran de Barcelona (s. XVII), Pere Serafi el Grec (s. XVI) i Amadeu de Savoia, força prolífics en la literatura historiada.

A vegades aquest gentilici adquireix un motiu irònic o divertit, com ens conta l'escriptor manxec Félix Grande: “‘Las mozas de Argamasilla (entonaban en cuadrilla los mozos o las mozas o incluso los niños, desaforados por el atrevimiento) / tienen el culo podrido / de comer tomates secos / y beber agua del río’, y no contentos con la proclamación de un defecto tan bárbaro, solían remachar el asunto competitivo bautizando a los nativos de Argamasilla con los nombres de Panzaverdes y Tripudos... apelativos que no complacían a sus vecinos ni poco ni mucho ni nada, como tampoco les entusiasmaba el verso impío sobre la falaz alimentación de sus hembras, que buenas tajadas de tocino con buenos zalandros de pan engullían para el bien del riñón, que el que se pica ajos come, por lo que los injuriados como Tripudos y como Panzaverdes acostumbraban a bautizar a sus bautistas con el mote ultrajante de Tomelloseros Cagarruteros, como dando a entender que al defecar cagarrutas, como las cabras, Dios sabría qué asquerosidades comerían...”³⁸. De fet, conèixer la gent d'un poble amb un determinat color de l'arc de Sant Martí no és una invenció literària de Grande, sinó un costum popular dels castellans, que assegura que els naturals de Torrenueva, per exemple, tenen la panxa blava, els del Castellar, groga... i així fins a completar la gamma de colors.

LA NECESITAT PERMANENT DEL RENOM

La imposició d'un renom sembla que equival al ritu de la confirmació cristiana –que certifica el baptisme–, car en arribar a l'edat de discreció, amb prou història psicològica acumulada, l'ésser ja pot ser descrit amb un agnom més acoblat a la seva evolució i al seu caràcter.

Quan l'escriptor-psicoterapeuta (no ho són tots, de psicòlegs, els escriptors?) Carl-Gustav Jung viatja a Kènia i Uganda, tot el seu equip és rebatejat amb renoms que els identifiquen de millor manera amb les seves característiques físiques: Rothals (o el qui té el coll vermell); Fizi, el Hiena; Mzee, el Vell, etc.³⁹

L'any 2005 Joan Pau II beatificava el cardenal Clemens August Von Galen (1878-1946), més conegut com el Lleó de Münster, ciutat d'on havia estat cardenal. I aquest mateix papa, quan va morir, va ser aclamat com Joan Pau el Gran! Els àlies de sants i papes són cosa freqüent i en certa manera distintiva, afectuosa. Recordem el cas del pare Oriol, dit el doctor Pa-i-aigua o del Doctor Patata.

En canvi, per a un espia o terrorista el renom és un salvavides, un tallafocs que evita la seva identificació real i li permet actuar amb una certa impunitat i anonimat. A les llistes d'espies de la Guerra Freda o dels terroristes de xarxes islamistes, hi solen aparèixer afegits al nom real dels activistes: Mata Hari, l'Egipci, el Xinès...

³⁷ Ibidem, p. 184.

³⁸ Ibidem, p. 186-187.

³⁹ C. G. JUNG: *Recuerdos, sueños, pensamientos*. Traducció de M. Rosa Borràs. Seix Barral. Barcelona, 2003, p. 305.

Els renoms solen ser estables, tant els personals com els col·lectius, però a vegades un fet singular pot fer variar aquesta tendència. Tal és la realitat de Virata, el protagonista de l'obra de Stefan Zweig *Die Augen des ewigen Bruders*, que rep tot un seguit de sobrenoms en el transcurs de la seva vida d'acord amb les circumstàncies i experiències que l'han conduït a una mort fortuïta en el camp de batalla: “el van exaltar amb noms nous, com ara el de 'El Llamp de l'Espasa'”; al cap de poc, però, “els homes van oblidar com es deia abans, quan li deien 'El Llamp de l'Espasa' i a tot el país dels rajputs l'anomenaven 'La Font de la Justícia'”; més endavant encara, quan l'humiliat Virata puja un nou grau de la seva espiritualitat “ja no li deien com abans 'El Llamp de l'Espasa' ni 'La Font de la Justícia', sinó 'El Camp del Bon Consell'”; finalment, al vell asceta “els homes van donar al temorós de déu el quart nom de la virtut, el de 'L'Estrella de la Solitud’”⁴⁰.

QUI EM SAP DIR EL NOM D'AQUEST LLOC?: LA TOPONÍMIA

Els topònims no obeeixen a raons literàries –més enllà de la capacitat creativa que puguin tenir els seus creadors, camperols en la majoria dels casos, o si es tracta d'una geografia fabulosa i fantàstica com les terres de Xauxa, de El Dorado, etc.– sinó a la necessitat d'identificar de manera pràctica uns espais d'ús i explotació comuns. De la mateixa manera que certs animals marquen el territori amb dejeccions –que els altres identifiquen i respecten en un codi assumit–, els noms de lloc també atenen a aquesta mateixa necessitat: ser element identificatiu civilitzat, distint, singular i amb efectes de marca territorial i contribució fiscal i fitació de les fronteres invisibles d'uns espais geogràfics.

“Un topònim és un microcosmos de consciència humana”, ha deixat escrit el psicolingüista rus Vigotski, i per això ens pot guiar pel seu paisatge i ajudar-nos a trobar les seves claus històriques. Altrament, ens perdríem altra vegada en els genèrics: bosc, muntanya, torrent, clotat, camp, port, mallolada, camí... La preocupació per aquests temes és antiga, però sembla que és Guillem de Torroella qui millor va saber sintetitzar-ho a *La Faula*, editada en una trilogia de contes meravellosos del segle XIV: “Tant de bo hi hagués per aquí algú que em sabés dir el nom d'aquest lloc on sóc”, escriu⁴¹.

Unes centúries més tard, el poeta J.V. Foix tornarà a fer-se la mateixa pregunta: “Com se diu aquest poble / amb flors al campanar / i un riu amb arbres foscos?” –no es tracta de Riudoms, tot i que ho sembli pels ideogrames inclosos en el poema. Si de cas, el pitjor que pot passar és que la pregunta de Foix resti sense resposta, com molt abans que ell havia escrit Miquel dels Sants Oliver en el poema “Els cementiris humils”: “Ai dels pobres fossars i els rònecs cementiris / de les viles humils, dels pobles sense nom...” Un poble sense nom –com un individu sense batejar– és un cos sense ànima, buit, fàcilment erosionable pel temps de la història.

En algunes ocasions es pot fer present la sort i aleshores els interrogants sobre el lloc es fan solubles en una resposta clara, precisa i contundent, segons escriu Mann: “Joachim volia assabentar el cosí dels noms dels ennuvolats cims alpins que semblava que tancaven el sud de la vall, assenyalant-nos amb la punta del bastó de muntanya [...]. Van caminar sota el sol, baixant per l'accés d'entrada, i van travessar el corrent d'aigua i les vies estretes, amb els cims dels vessants de la dreta davant dels ulls: el Kleine Schiahorn, els Grüne Türme i el Dorfberg, la muntanya del poble, els quals Joachim va esmentar pel seu nom”⁴².

⁴⁰ ZWEIG: *Els ulls...*, p. 14, 20, 40, 53.

⁴¹ *Tres contes...*, p. 64.

⁴² MANN: *La muntanya...*, p. 71, 91.

No sempre, però, podem fixar els noms sobre una realitat física, geogràfica, ja que mantes vegades aquests fan al·lusió a realitats que només són vives dins la nostra imaginació, com aquells paradisos dibuixats en els mapamundis del segle XV, que només existien en la imaginació dels cartògrafs de l'esperit. Però també pot passar que alguns dels noms de lloc que es descriuen, malgrat que corresponguin a una realitat física tangible, disposin de tanta força que es gravin de manera inesborrable en el nostre cervell i ja no ens sigui permès veure la seva veritable evolució paisatgística. Aquesta és la raó per la qual hi ha persones que miren una geografia i hi veuen les seves edats o emocions. El mestre Marcel Proust ho experimentava quan, després d'evocar la seva visió dels llocs, idealitzats o culturalitzats, escrivia a *Du côté de chez Swann*: “Vet aquí (encara que fos a París) el que veia, i no el que era al meu voltant. Fins i tot des d'un punt de vista realista, els llocs que desitjam ocupen molt més espai en la nostra vida vertadera que els llocs on som efectivament”⁴³.

Una equivalència d'aquesta circumstància mental serien els palimpsests: podem esborrar un text i escriure de nou sobre el pergami, però en el fons del suport subjau la primera escriptura, és a dir, la comprensió del primer paisatge. I qui diu un palimpsest diu el disc dur d'un ordinador, sempre rastrejable pels experts informàtics.

Aquesta perdurabilitat mental enfront de la física esdevé matèria filosòfica, quan no mèdica. És la ment una realitat superior? O es tracta d'una imatge fruit d'una patologia? Proust ens torna a endinsar en aquest laberint a *Du côté de chez Swann*: “La realitat que jo havia conegut ja no existia. Bastava que la senyora Swann no arribàs tota ben igual al mateix instant perquè l'avinguda fos una altra. Els llocs que hem conegut no pertanyen més que al món de l'espai on nosaltres els situam per més facilitat”⁴⁴.

Un altre autor igualment interessat per la convergència de la memòria personal amb la realitat és Gao Xingjian, Nobel que ressegueix Proust a l'hora d'emprendre el camí vers una muntanya física però aquest guiat amb plànols d'una geografia emocional: la confusió entre realitat i ficció està servida. Llegim, a *La Muntanya de l'Ànima*:

“—Si continues pujant deu lis a partir d'aquí, arribaràs al Barranc de la Mina d'Argent. Allà, seguiràs fins al final el torrent que corre pel fons del barranc i veuràs una casa de pedra.

—Es tracta d'un nom de lloc o és realment la casa de pedra del pare Xi?

M'explica que és un nom de lloc, però que existeix realment una casa de pedra on vivia el pare Xi”⁴⁵.

POÈTICA I FILOSOFIA DEL NOM

Malgrat que els noms de lloc siguin codis pràctics d'identificació, no és estrany trobar-los un substrat cultural, la deu mental d'on sorgeixen, el folklore on s'encasten, la capacitat poètica dels autors que l'interpreten. Hem passat de la nominació precisa a la poètica onomàstica. Dos exemples breus: “Rosats celatges de l'aurora diuen els topònims de l'esborrada geografia de la memòria”⁴⁶ escriu Jean Serra; “Venint d'uns llavis del passat, anònims, / -misterioses fonts d'un vell parlar-, / encara es manté viu i casolà / el dring —si no el sentit— de molts topònims”⁴⁷ rebla Antoni Correig. En un nou llibre de Proust, *A l'ombra de les noies en flor*, aquests matisos hi apareixen ben perfilats: “Els noms que designen les coses responen sempre a una noció de la intel·ligència, externa a les nostres impressio”⁴⁸.

⁴³ Marcel PROUST: *A la recerca del temps perdut* (3 vols.). Traducció de Jaume Vidal Alcover. Columna. Barcelona, 1990, v. I, p. 265.

⁴⁴ *Ibidem*, v. I, p. 289.

⁴⁵ GAO, *La Muntanya...*, p. 21.

⁴⁶ SERRA: *Convocat...*, p. 21.

⁴⁷ Antoni CORREIG MASSÓ: *Poemes reusencs*. Dibuixos de Ramon Ferran. AER. Reus, 1970, p. 82.

⁴⁸ PROUST: *A la recerca...*, v. I, p. 558.

El paràgraf següent, igualment de Marcel Proust però ara extret del llibre *El cantó de Guermantes*, sembla que hagi estat una de les malles on Gao Xingjian ha embastat a *La Muntanya de l'Ànima* –de fet, la mescla de records personals i històrics i la confusió narrativa dels prenomés és un mètode recurrent de la literatura universal: “A l’edat en què els Noms, oferint-nos la imatge de l’incognoscible que hi hem abocat, en el mateix moment que ens designen també un lloc real, ens obliguen amb això a identificar l’un amb l’altre, fins al punt que partim a cercar en una ciutat una ànima que no pot tenir, però que tampoc no tenim el poder d’expulsar del seu nom, no és solament a les ciutats i als rius allò a què donen una individualitat, com ho fan les pintures al·legòriques, no és solament l’univers físic el que jaspia de diferències, el que poblen de meravel·lós, és també l’univers social: aleshores cada castell, cada casal o palau famós té la seva dama o la seva fada, com els boscs els seus genis i les seves divinitats les aigües. De vegades, amagada al fons del seu nom, la fada es transforma segons el gust de la vida de la nostra imaginació que la nodreix...”⁴⁹.

El fet que el topònim sigui fruit d’una realitat geogràfica civilitzada implica que qualsevol evocació que se’n faci despertarà en nosaltres un esclat emocional, per bé o per mal. Perquè el nom actua de tap mental i descorsar-lo –dir-lo– és alliberar-ne els records i assaborir de bell nou les aromes primeres. D’un altre llibre de Proust, *Du côté de chez Swann*, del capítol “Noms de lloc: el nom”, copiem:

“No havia de fer, perquè renaquessin, més que pronunciar aquests noms, *Balbec*, *Venècia*, *Florència*, a l’interior dels quals havia acabat per acumular-se el desig que m’havien inspirat els indrets que designaven. Fins i tot a la primavera, trobar en un llibre el nom de *Balbec* era prou per desvetllar-me el desig de les tempestes i del gòtic normand; fins i tot un dia de tempesta, el nom de *Florència* o de *Venècia* em donava el desig del sol, dels lliris, del palau dels Duxs i de Santa Maria del Fiore.

“Però si aquests noms absorbiren per sempre més la imatge que jo tenia d’aquestes ciutats, no va ésser més que transformant-la, sotmetent la seva aparició en mi a les seves lleis pròpies; tengueren així per conseqüència fer-la més bella, però també més diferent del que les ciutats de Normandia o de Toscana podien ser en realitat, i, acreixent les alegries arbitràries de la meua imaginació, agreujar la decepció futura dels meus viatges. [...] Com agafaren alguna cosa de més individual encara pel fet d’ésser designades amb noms, amb noms que no eren més que per ells, amb noms com els que tenen les persones! Les paraules ens presenten una petita imatge de les coses, clara i usual, com aquelles que es pengen a les parets de les escoles per donar als infants l’exemple del que és un banc de fuster, un ocell, un formiguer, coses concebudes com a semblants a totes les de la mateixa espècie. Però, de les persones –i de les ciutats que acostumem a creure individuals, úniques com les persones–, els noms ens en presenten una imatge confusa que surt d’ells, de la seva sonoritat esclatant o ombrívola, pintada uniformement amb un color com el d’un d’aquests cartells, blaus del tot o del tot vermells, en els quals, a causa dels límits del procediment usat o per un capritx del decorador, són blaus o vermells no solament el cel i la mar, sinó també les barques, l’església, els vianants. El nom de *Parma*, una de les ciutats on tenia més ganes d’anar després que havia llegit *La cartoixa*, m’apareixia compacte, llis, malva i dolç; si em parlaven d’una casa qualsevol de Parma a la qual em rebrien, em causava el plaer de pensar que viuria en una casa llisa, compacta, malva i dolça, que no tenia res a veure amb les cases de cap altra ciutat d’Itàlia, perquè la imaginava solament amb l’ajuda d’aquesta síl·laba feixuga del nom de Parma, on no circula gens d’aire, i de tot el que jo havia fet absorbir de dolçor stendhaliana i del reflex de les violetes. [...] Quant a *Balbec*, era un d’aquests noms en què, com sobre una vella terrissa normanda que servia el color de la terra d’on va ésser treta, es veu pintar-s’hi encara la representació de qualche usatge abolit, de qualche dret feudal, d’un capbreu antic, d’una manera desusada de pronunciar que n’havia format les síl·labes heteròclites i que jo no dubtava de trobar fins i tot a ca l’hostaler que em servia cafè amb llet a la meua

⁴⁹ Ibidem, v. II, p. 10.

arribada, portant-me a veure la mar desencadenada davant l'església, i al qual jo donava l'aspecte disputador, solemne i medieval d'un personatge de *fabliau*⁷⁵⁰.

Esdevé interessant constatar, una vegada més, la fina relació psicològica que Proust estableix entre la geografia d'un lloc –millor encara, del seu paisatge–, i el cor de la ment, com s'adverteix en aquesta nova anotació en què els dos cantons citats equivalen als hemisferis del cervell:

“Perquè als encontorns de Combray hi havia dos 'cantons' per les passejades, i tan oposats que no sortíem de ca nostra per la mateixa porta quan volíem anar cap a un cantó o cap a l'altre: el cantó de Méséglise-la-Vineuse, que també en dèiem el cantó de can Swann perquè passàvem per davant la propietat del senyor Swann per anar-hi, i el cantó de Guermantes. De Méséglise-la-Vineuse, en realitat mai no n'he conegut més que el 'cantó' i gent forastera que venien els diumenges a passejar-se a Combray, gent que, aquesta vegada, la tia Léonie mateix i tots nosaltres 'no coneixíem' i que amb aquesta marca teníem per 'gent que deu haver vinguda de Méséglise'. Quant a Guermantes, prou que en sabia coses, però només molt més tard; i durant tota la meva adolescència, si Méséglise era per mi una cosa inaccessible com l'horitzó, sostret a la vista, per lluny que anàssim, pels plecs d'un terreny que ja no s'assemblava al de Combray, Guermantes només se m'ha mostrat com el terme, més ideal que no real, del seu propi 'cantó', una espècie d'expressió geogràfica abstracta com la línia de l'equador, com el pol, com l'Orient. Aleshores, 'prendre cap a Guermantes' per anar a Méséglise, o al contrari, m'hauria semblat una expressió tan buida de sentit com prendre cap a l'est per anar a l'oest. Com que el meu pare parlava sempre del cantó de Méséglise com de la vista més bella de la plana que ell conegués i del cantó de Guermantes com del típic paisatge de riu, jo els donava, concebent-los així, com dues entitats, aquella cohesió, aquella unitat que sols pertany a les creacions de l'esperit”⁷⁵¹.

Aquests paisatges, entre físics i mentals, es troben penjats a la Galleria Nazionale de Capodimonte, a Nàpols: els pintors que els han representat han pres com a model la literatura proustiana i ara aquesta té un llenguatge d'arbres, planes i llargs camins amb la imaginació com a punt de fuga.

NOMS AMB HISTÒRIA

Deixant enrere les geografies de l'esperit, és obvi que un topònim que s'arrela en el temps cultural té unes imbricacions històriques gens menyspreables per al literat. Ja ha estat apuntada la cita de Joan Teixidor en què es lligava la innominació amb la manca d'una pàtria que fes eixir la realitat de les coses i del món. A propòsit d'això, Marcel Proust escriu a *El cantó de Guermantes*: “recordava els noms de les propietats dels voltants com si haguessin estat situades al peu del Parnàs o de l'Helicó, i em semblaven precioses com les condicions materials –en ciència topogràfica– de la producció d'un fenomen prodigiós...”⁷⁵².

TOPÒNIMS DERIVATS D'ANTROPÒNIMS

La literatura recull un fet ben constatable en els estudis científics d'onomàstica, es a dir: que un percentatge elevat dels topònims són derivats d'antropònims. En parlen molts escriptors que no tenen formació científica i, no obstant això, paradoxalment, encerten de ple el diagnòstic. Des dels autors dels llibres bíblics fins a Robert Frost, el camí és ben poblat d'especialistes en aquesta qüestió: “Absalom s'havia fet erigir en vida l'estela funerària que es troba a la vall del Rei, dient-se: 'No tinc cap fill per a perpetuar el meu nom'. Va donar el seu nom a l'estela, i per això encara avui l'anomenen pilar d'Absalom” (2Sa 18,18).

⁵⁰ Ibidem, v. I, p. 263-264.

⁵¹ Ibidem, v. I, p. 95-96.

⁵² Ibidem, v. I, p. 12.

Més endavant, en el Salm 49,12, s'al·ludeix al mateix problema quan es diu que per a savis, necis i ignorants

“les tombes seran la seva casa per sempre,
s'hi estaran segles i segles,
ni que els terrenys conservin els seus noms.”

El procés de traspàs del nom propi al d'una geografia general el tornem a trobar en un llibre clàssic de la literatura occidental, *L'Eneida*, el títol del qual, precisament, deriva d'Enees, protagonista central de l'obra. En els hexàmetres de Publi Virgili llegim que “mort Neoptòlem, una part dels seus reialmes fou degudament atorgada a Helen, que, del nom del troià Càon, anomenà caonis aquests camps i Caònia tota la contrada...”⁵³. El poeta Virgili tornarà a referir-s'hi més endavant recordant que el fill d'Enees també donà nom al promontori que tanca el golf de Nàpols: “encara avui porta en honor seu el nom de Misè, i el conservarà per sempre a través dels segles”⁵⁴. Si hom no ha tingut descendència, aleshores posar el nom propi a un lloc pot esdevenir la suplència a la paternitat, perquè aquest heretarà i transmetrà el nom. Per això “el lloc durà per sempre més el nom de Palinur [...] i s'alegra que una terra dugui el seu nom”⁵⁵.

Robert Frost, contemporani nostre, remata aquest tema advertint-nos que una sola construcció –un simple i voluble graner– pot dur el nom de tota una casa familiar: “To bear forsaken the place's name”⁵⁶. D'aquesta manera es conservarà la clau d'una història privada i en el futur algú, potser, podrà despertar-la –d'aquest revenir en parlarem al final de l'article.

TOPONÍMIA SAGRADA

Si volem fer apartats temàtics, més còmodes i inútils per treballar la literatura i gaudir-la, caldrà que parlem d'una toponímia sagrada, a l'estil dels manuals pedagògics. Si ho fem és perquè aquests noms han arribat a erigir-se en sòlids referents culturals mentals, malgrat que els àmbits físics que designaven ja no són geografies identificables per a nosaltres. Aquesta és una qüestió que podríem enllaçar amb el tema de la toponímia mental o patològica, de la qual hem parlat anteriorment. D'altra banda, aitals noms solen tenir una relació o transcendència mitològica: el país ideal esfumat, els llocs d'origen tros-sejats, les fonts estroncades, els arbres totèmics, l'orografia sagrada... En el cas que un d'aquests noms pugui ser connectat amb l'època contemporània, aleshores la ment s'instal·la en el nucli de la història i aleshores es produeix la conversió i l'abducció mística. Endinsem-nos per algunes d'aquestes rutes del mapa bíblic. Els rius de l'Edèn són cursos d'aigua que hom ha volgut situar a l'antiga Mesopotàmia, però inútilment, perquè són més aviat una realitat metafísica: “De l'Edèn naixia un riu que regava el jardí, i des d'allà se separava en quatre braços: el primer es diu Fison, i recorre tot el país d'Havilà, on hi ha or, i l'or d'aquest país és molt fi; també s'hi troben la resina olorosa de bdèl·li i la pedra d'ònix. El segon riu es diu Guihon, i recorre tot el país de Cuix. El tercer riu és el Tigris, que passa per la part oriental d'Assíria, i el quart és l'Eufrates” (Gènesi 2,10-14).

A la crònica de la inauguració de la Muralla de Jerusalem, llegim: “Llavors vaig fer pujar els caps de Judà dalt de la muralla i vaig formar dos grans cors per a la processó. L'un es va encaminar, seguint el pas de la ronda de la muralla, cap al sud, en direcció a la porta de les Escombraries” (Nehemies 12,31).

La cruesa d'algunes històries de la Bíblia batega en textos com el següent, que inclou topònims: “Bàquides, per la seva banda, va sortir de Jerusalem i acampà a Betzait. Llavors en féu agafar molts dels qui s'havien passat a ell i altra gent del poble i els féu degollar al Pou Fondo” (Primer llibre dels Macabeus 7,19).

⁵³ VIRGILI: *L'Eneida*. Traducció de Joan Bellès. Empúries. Barcelona, 1999, llibre III.

⁵⁴ *Ibidem*, llibre VI.

⁵⁵ *Ibidem*, llibre VI.

⁵⁶ ROBERT FROST: *Gebre i sol*. Traducció de Josep Maria Jaumà. Quaderns Crema. Barcelona, 2003, p. 79.

Els Evangelis canònics són una altra font a l'hora de fer cerca d'onomàstica sagrada. Qualsevol dels noms següents desperta, en el pelegrí abrusat, aquella emoció per la història de la qual ens havia parlat Proust, tot i que aquests noms i llocs siguin per a la memòria com l'esclat d'una claror extingida fa milers d'anys: “Quan ja s'acostava a la baixada de la muntanya de les Oliveres” (Lluc 19,37), o bé: “Quan arribaren a l'indret anomenat la Calavera, hi van crucificar Jesús amb els criminals” (Lluc 23,33).

De la tradició ramadera del poble hebreu ens perviu la relíquia onomàstica d'aquest exemple urbà: “Hi havia a Jerusalem, vora la Porta de les Ovelles, una piscina amb cinc pòrtics, anomenada Betzata en la llengua dels hebreus” (Joan 5,2).

Amb motiu del judici a Jesús, recollit en els evangelis, descobrim nous topònims de caràcter sagrat, com el lloc d'oració de Crist: “Van arribar en un terreny anomenat Getsemani” (Marc 14,32); les seqüències del procés: “Quan Pilat sentí aquestes paraules, dugué Jesús a fora i es va asseure al tribunal en el lloc anomenat l'Empedrat, en hebreu Gàbata” (Joan 19,13) i, uns versicles més endavant: “Prengueren, doncs, Jesús, i, portant-se ell mateix la creu, va sortir cap a l'indret anomenat 'Lloc de la Calavera', que en hebreu es diu Gòlgota” (Joan 19,17).

Sense anim de ser exhaustius, anatem altres noms de lloc de caràcter sagrat trobats a les pàgines del Nou Testament, sempre d'una sòbria i sonora bellesa, com havia comentat Proust respecte al seu paisatge: Porta Bonica, Pòrtic de Salomó, la Bassa de Siloam, el Pou de Jacob, l'Olivar, l'Haceldama...

Alguns exemples d'aquesta toponímia han acabat retolant places i carrers, com a pervivència d'una presència religiosa, i en tenim exemples arreu del món civilitzat.

El problema d'aquesta toponímia religiosa ha sorgit quan aquesta societat ha provocat un canvi o una revolució i aleshores ha volgut pluralitzar la denominació dels vials urbans, laïcitzant-los. L'Europa del segle XIX ençà ha viscut aquest procés, a vegades de manera convulsa. Els investigadors i sociòlegs farien bé de documentar o ampliar els seus treballs amb referències literàries com la que recuperem de Proust, extreta de *Sodoma i Gomorra*: “Com que les tres quartes parts dels carrers treuen el nom d'una església o d'una abadia, hi ha possibilitats que el sacrilegi continuï. No es pot impedir als jueus que visquin al bulevard de la Madeleine, al Faubourg Saint-Honoré o a la plaça de Sant-Augustin. Si no és que refinin per perfídia elegint domicili a la plaça del Parvis de Nostre-Dame, al Quai de l'Archevêché, al carrer Chanoinesse o al carrer de l'Ave-Maria, cal tenir-los en compte les dificultats”⁵⁷.

Però i els laics, i els noms profans? L'entrada d'aquests noms a la literatura catalana es fa de la mà de Joaquim Folguera, a través del poema “Ambició”, on l'autor parla del carrer Salmerón, en al·lusió a un president de la Primera República espanyola que va renunciar al càrrec per no haver de signar una pena de mort. Lluís Maria Todó, a *El cant dels adéus*, també parla d'aquest carrer fent-li la història onomàstica: “Major de Gràcia, és a dir, al carrer Salmerón, també dit el carrer Gran de Gràcia”⁵⁸. A partir d'aquest autor, a cavall entre els segles XIX i XX, tornem a trobar referències literàries onomàstiques en obres de Pere Quart, que al·ludeix a la Rambla i el passeig de Gràcia i en les de Joan Perucho, quan inclou la placeta dels Àngels, on segons ell es troba tot el veritable pes de la Catalunya contemporània.

Continuant per l'onomàstica urbana de Barcelona Albert Manent hi fa referència en el poema “L'ocell”, una composició encetada en aquests termes:

⁵⁷ PROUST *A la recerca...*, v. II, p. 724.

⁵⁸ Lluís Maria Todó: *El cant dels adéus*. Editorial Columna. Barcelona, 2001, p. 64.

“Vaig pel carrer dels Argenters
i ara tu baixes trencant l'aire
com un ocell que jo temés”⁵⁹.

Per a alguns autors –recordem si no Proust–, anomenar aquests carrers és evocar la bellesa de les síl·labes i del concepte, el qual tant pot ser històric, comercial com cultural. Joan Puig i Ferrater ens ho fa evident a través d'aquest text: “Els noms de certs carrers m'agradaven: Flor de Lliri, Barra de Ferro, Arc dels Jueus, Fonollar, Tantarantana, Jaume Giralt –qui devia ésser aquest Jaume Giralt?–, el Born vell i Santa Maria m'encisaven; el carrer de Mirallers em feia pensar en l'antigor i m'agradava de veure la mola de l'església al fons; la plaça de Santa Caterina em feia respirar la muntanya i les pagesies; al carrer de Carders, al fons d'una botiga, veia dos homes acotats que semblava que rentessin al riu i feien xocolata; a les botigues hi havia capeletes: a les cantonades, mares de Déu; al carrer de la Carassa, una cara de dona, de pedra, i jo sempre m'hi encantava”⁶⁰.

Amb caràcter metafòric universal, Miquel Arimany escriu uns versos que serveixin de colofó al tema d'aquest apartat:

“El meu cor té molts carrers
i tots porten a una plaça,
l'anomeno amb el teu nom...”⁶¹.

TOPONÍMIA MENOR

De la mateixa manera que els filòlegs destriem entre toponímia major i menor, els escriptors anoten certs noms que pertanyen a una identificació peculiar, molt local o de clan, raó per la qual al nom, sovint, se li ha d'afegir un segon referent topogràfic. Tant des del punt de vista literari com filològic aquests noms serveixen impecable tota la seva màgia i riquesa cultural del món. Ja hi hem fet al·lusió en l'apartat d'onomàstica sagrada, però en uns altres registres que aquí ampliem amb noms d'eres, fonts, vials i torres: “L'àngel del Senyor es trobava a l'era d'Aravna, el jebuseu” (2Sa 24,16); “Adonies va oferir un sacrifici d'anyells, vedells i moltons a Eben-Azohèlet, que és a la vora de la font de Roguel” (1 Re 1,9); “Caminant pel pas de ronda de la muralla, va passar més enllà de la torre dels Forns i arribà a la muralla Ampla. Continuà, més enllà de la porta d'Efraïm, la porta de la Jeixanà, la porta dels Peixos, la torre d'Hananel, la torre del Centenar i fins la porta de les Ovelles, i es va aturar a la porta de la Inspecció” (Nehemies 12,38-39).

Cadascun d'aquests noms al·ludeix a un fet religiós, polític, social, militar o cultural d'una gran força i persistència, malgrat que s'hagin de catalogar en l'apartat de toponímia menor.

En unes altres coordenades d'època, cultura i societat, retrobarem aquesta mateixa necessitat de nominar l'àmbit local o familiar encara siguin garatges i estacions o abaixadors particulars: en un moment del viatge de retorn als orígens, Gao Xingjian es troba en una estació on abunden noms de parades que no necessàriament coincideixen amb els pobles oficials de la ruta. Es tracta d'un grup de noms que van despertant en la ment petites sonoritats familiars a mesura que es pronuncien: “el Poble dels Zhang, la Botiga de Sorra, la Fàbrica de Cement, la Badia del Drac, l'Estany de les Flors de Presseguers...”⁶².

⁵⁹ Albert MANENT: *Miscel·lània del Club dels novel·listes 1956*. Aymà S. A. editora. Barcelona, 1956, p. 25.

⁶⁰ Joan PUIG I FERRATER: *Camins de França*. Editorial Proa. Barcelona, 1976, p. 210-211; exemples similars els troben en moltes altres obres literàries: “Totes les cases d'aquell petit carrer s'havien cremat, esdevenint, en record de l'esdeveniment: el Carrer de les Cases Cremades”, PORTET, *Rigau...*, p. 31.

⁶¹ Miquel ARIMANY: *De foc i d'aire*. Rafael Dalmau, editor. Barcelona, 1982, p. 67.

⁶² GAO, *La Muntanya...*, p. 12.

MUDAR DE TOPÒNIM

Tot i que els topònims rurals solen tenir una major estabilitat històrica –diferent de la dels noms de lloc urbans, força més volubles a causa de la política– els canvis tampoc no hi són estranys. En tot cas, els motius per al canvi de denominació han de ser molt més profunds. Com sempre, els llibres de la Bíblia són la primera font detectora d'aquests problemes onomàstics: “Per això vénen dies que ja no es dirà més 'Tófet', ni 'vall de Benhinom', sinó 'vall de la Mortaldat’” (Jeremies 7,32). Les raons per al canvi han estat fruit d'una desgràcia universal, i les tornem a trobar en ocasió de la tria d'un lloc per a sebollir Jesús, car ens trobem que el Camp del Terrisser passa a denominar-se Camp de Sang (Mateu 27,7-8).

L'ONOMASTICON LITERARI

La nominació dels éssers i dels llocs –després que s'hagi produït la creació del món– acostuma a ser una funció divina –a vegades delegada–, perquè és la divinitat qui coneix millor que ningú l'essència, funció, relacions i futur dels neòfits i per tant els sabrà trobar el nom escaient. Aquest coneixement es pot transmetre a poc a poc, o tot d'una, com en aquesta sura del profeta Mahoma: “Déu va fer saber a Adam els noms de tots els éssers, i després, portant-los a la presència dels àngels, els va dir: Anomeneu-me'ls, si sou sincers”⁶³. L'essència d'aquest text també es troba en l'obra bíblica: Gènesi 2,19-20, que ja hem citat. Però després de batejar persones i llocs calen uns noms propis per al bestiar, la botànica, les peces mecàniques del firmament i totes aquelles coses i circumstàncies històriques diluïdes en els genèrics de la llengua. Tot això, i més, com veurem, també ho tracta la literatura onomàstica.

NO DONARÀS GAT PER LLEBRE

Darrerament investigadors europeus han processat registres de noms d'animals de companyia per tal d'esbrinar les preferències o tendències ideològiques o culturals dels propietaris d'aquesta fauna i, per extensió, de la societat. Hom podria creure que aquesta presència, avui tan massiva, d'animals de companyia, respon a una moda actual, i per tant passatgera, però no és així. La convivència d'una determinada fauna –a vegades mitològica– vora l'home és una constant històrica i potser només en varia la quantitat i el nombre, però no la seva existència. No ens consten dades sobre si aquest fenomen també es produïa entre la plebs, però en tot cas si ho feien els nobles i poderosos, el poble baix devia imitar-los, com sol fer en qualsevol època, religiosa o laica, burgesa o marxista.

La fauna mitològica creada per la imaginació ens fa presents espècies animals d'una gran raresa i originalitat, i per això mateix conegudes amb nom propi. La Medusa és un ésser de la factoria literària que en morir donà origen a Pegàs, el cavall d'ales puixants que el poeta Joan Pujol va enaltir en el *Cant primer del Lepant*:

“Aquesta font que veus fonc fabricada
per lo cavall nat de sang de Medusa.”

En el catàleg d'animals fantàstics trobem inventariades les Harpies, un tipus d'ocell que té cap de dona; una altra bèstia raríssima és l'Hidra de Lerna, una mena de pop gegant amb caps a les potes; més heterogènia és la Quimera, un monstre amb cap de lleó, cos de cabra i cua de drac; la pedagogia religiosa ha creat el Minotaure, necessitat del sacrifici de set fadrins i set donzelles per poder subsistir; i per o no ser prolixos, acabem esmentant l'Esfinx, un monstre que ha de ser vençut per la intel·ligència d'Èdip.

⁶³ *L'Alcorà*, sura II, 29.

La mitologia europea ens parla igualment de gossos que han obtingut la singularitat a causa de l'estricta compliment de llurs funcions de guàrdia: els cans Cerber, de les portes de l'Infern i Orsus, dels ramats de Gerió.

A les cultures xineses existeixen éssers o monstres semblants als del món de la Mediterrània, per descomptat anomenats individualment: el Drac de les Cinc Passes, la Serp del Dia Darrer; grills que donen origen a la vida del món com el Negre o el Groguet... Exemples similars els podríem treure respecte a cultures ameríndies o àrabs.

Alguns lleons també apareixen singularitzats, com els de bronze que es troben a les portes del Palau dels Diputats de Madrid, coneguts com *Daoíz* i *Velarde* en memòria dels dos polítics romànics espanyols.

L'afecte i la companyia que alguns animals domèstics han donat als seus amos han estat tant extraordinaris que, en morir, el seu nom ha passat a denominar ciutats de nova creació. En això Alexandre el Magne hi tenia la mà trencada, ja que dos dels seus animals més preuats acaben batejant fundacions perses: el gos Perites donarà origen a la ciutat de Peritas i el cavall Bucèfal a la ciutat homònima. Tigre, Orix i Lleó són els cavalls de Bagoas –l'amant d'Alexandre el Magne– que també han acabat passant a la nomenclatura històrica per la seva rara bellesa i força. Altres animals nobles, únics, han aconseguit plorar –com els corsers d'Aquil·les en veure mort Patrocle, malgrat el seu caràcter d'immortals–, o ser nomenats senadors de Roma per fer mofa de la dialèctica, tan menystinguda pels bàrbars del nord de qualque època i cultura. Babièca és un quadrúpede hispà prou conegut a l'onomàstica perquè ajudà el seu cavaller don Rodrigo Díaz de Vivar, de sobrenom Campeador, a guanyar batalles post mortem. Per la memòria troten ara altres quadrúpedes singulars, des de la burra de Balaam –amb seny racional i recuperada en exemples en la literatura franciscana– fins al ruquet blanc Platero, de Juan Ramón Jiménez, i sense oblidar el Rocinante cervantí, al qual J. Ph. Telemann va posar música de galop en la Suite del Quixot.

Hem dit que no disposàvem de noms de bestiar plebeu, però aquesta ha estat una afirmació precipitada, ja que també tenim cabres famoses, des de l'Amaltea que a Ida va alletar i fer grans Júpiter, Neptú i Plutó, fins a les dels ramats de la transhumància hispana i europea. L'escriptor Félix Grande ha escrit una obra memorialista explicant els seus orígens familiars i, en al·lusió al seu avi, pastor de mena, anota: “Ya en el corralón en donde las cabras aguardaban a Palancas para salir a comer a los campos, el abuelo emitió un silbido y pronunció: *Leona...*; y la cabra mocha y negra avanzó hacia el pastor, llegó a su lado y se quedó mirándolo”⁶⁴. Aquest text és similar al que molt abans havia escrit Artur Bladé i Desumvila a *L'edat d'or*: “De tant en tant, la víctima era una cabra vella i, en aquest cas, el Roget la feia seguir cridant-la pel nom: ‘Negra!’ (o ‘Coloma’, o ‘Pastora’). La cabra belava, s'aturava indecisa, amb una pota alçada, i mirava el Roget amb els ulls grans, humits, sense esperança...”⁶⁵. Crec que algunes bèsties de les que apareixen en els retaules literaris de Víctor Català lligarien força amb les d'aquests paisatges castellans o catalans pintats per Félix Grande o Artur Bladé.

La intel·ligència dels animals –o el que nosaltres intuïm que ho és– s'expressa a través de les llàgrimes –els cavalls de Patrocle–, d'una acció –Amaltea– o d'una mirada –la Leona. Així s'entén que aquesta fauna sigui representativa dels sentiments humans, transferits a les bèsties per obra i gràcia de l'afecte humà.

Més agosarat que el mateix sant Francesc, Jean Genet atorga intel·ligència i comprensió als ocells fins a l'extrem de dotar-los de capacitat identificadora, segons el text anotat a *Un captif amoureux*: “El més petit moixó sabia el meu nom, els camins m'emmenaven per ells mateixos”⁶⁶. Fins i tot alguns papes han tingut mascotes de gàbia i les han batejat amb noms literaris, com la cadenera de Pius XII, que atenia al sobrenom de Gretel.

⁶⁴ GRANDE, *La balada...*, p. 54.

⁶⁵ ARTUR BLADÉ I DESUMVILA: *L'edat d'or*. Editorial Columna., Barcelona, 1996, p. 142-143.

⁶⁶ GENET, *Un captiu...*, p. 380.

Plantes, arbres i lianes –com la fauna, encara que no ho haguem indicat anteriorment– tenen la sort de disposar d'una doble denominació, la científica i la popular –emulant el bateig religiós, que imposa diversos noms al neòfit per assegurar-li la protecció dels sants. Un d'aquests noms vegetals ens serveix per a la comunicació universal –expressada en llatí– i l'altre per al dia a dia de la gent dels pobles i de les nacions –en llengua vernacle–, raó per la qual la botànica presenta una quantitat inabastable de registres. Un *Hyoscyamus niger* L., en català es coneix com a *tabac de paret*, *l'herba queixalera*, *la mamellera*, etc.; en castellà és *la hierba loca*, *el veleño* o *la flor de la muerte*; en basc, *la xerribaba* o *l'eradebarr terabelarr*; i en gallec *el meimendo*, *el cardo veliño* o *el arangaño*.

Thomas Mann descriu molt bé l'activitat científica de col·leccionar i relacionar les herbes amb els seus noms vulgars i científics: “Sota la planta seca de l'herbari escrivia amb bona cal·ligrafia el nom llatí que la ciència humanística li havia proporcionat galantment...”⁶⁷.

Dels noms populars de la botànica convé, d'antuvi, preservar-ne la memòria. A les confessions personals de Pablo Neruda fetes a Isla Negra, llegim que els noms vulgars de la botànica tenen orgull i que si de cas els oblidem, la cultura de tot un poble se'n ressentirà: “Los campesinos y los pescadores de mi país olvidaron hace tiempo los nombres de las pequeñas plantas, de las pequeñas flores que ahora no tienen nombre. Poco a poco lo fueron olvidando y lentamente las flores perdieron su orgullo. Se quedaron enredadas y oscuras, como las piedras que los ríos arrastran desde la nieve andina hasta los desconocidos litorales. Campesinos y pescadores, mineros y contrabandistas, se mantuvieron consagrados a su propia aspereza, a la continua muerte y resurrección de sus deberes, de sus derrotas. Es oscuro ser héroe de territorios aún no descubiertos; la verdad es que en ellos, en su encanto, no resplandece sino la sangre más anónima y las flores cuyo nombre nadie conoce”⁶⁸. Ara convé recordar de nou la premonició del poeta Joan Teixidor, quan apuntava que la carència d'onomàstica és conseqüència d'una manca de país. Sense pàtria no hi ha noms!

Tanmateix, determinats autors han gosat dir que no era necessari conèixer els noms de la botànica, però ho han dit irònicament, metàfora o circumloqui, vaja. De fet, del coneixement dels noms botànics en depèn la vida, ja que confondre-les i consumir-les pot significar la mort del comensal. Llorenç Gomis escriu, a *Sons i sonets*, el poema “No cal saber el nom de les males herbes”:

“No cal saber el nom de les males herbes.
Les pots arrencar sense saber-ne ni el nom.
Però no pots tallar menta sense saber que és menta,
ni collir sàlvia sense dir-ne sàlvia,
ni espígol sense dir-ne espígol.
I quan les guardes hi poses el nom,
i les guardes sota el seu nom
i les prens amb el seu nom”⁶⁹.

Però no hi ha bosc ni plantació a la terra que hagi aconseguit el grau de nominalitat d'Israel. Cadascun dels arbres repoblats en el desert disposa d'un nom propi, aquell que els imposa el seu jardiner. Ho va escriure Josep M. Gironella en el *Viatge a Terra Santa*, però també Jean Genet a *Un captif amoureux*: “el desert irrigat, fertilitzat, on cada pomera o bedoll té un nom [...] Israel, a cada aniversari d'allò que celebra amb el nom d'Alliberament, ve a mirar com creixen els seus arbres, cada un dels quals porta el nom de qui el va plantar”⁷⁰.

⁶⁷ MANN: *La muntanya...*, p. 423.

⁶⁸ Pablo NERUDA: *Confieso que he vivido*. Seix Barral. Barcelona, 1984, p. 377-378.

⁶⁹ Llorenç GOMIS: *Sons i sonets*. Edicions 62. Barcelona, 19*, p. 36.

⁷⁰ GENET, *Un captiu...*, p. 205 i 425.

Religions i cultures han insistit a posar nom a tots aquells elements de la volta celeste que els atreïen, influïen o feien de guia. Constel·lacions, estels, astres, fenòmens atmosfèrics, tots tenen una o diverses denominacions literàries. Hi solen predominar els noms d'èssers mitològics –Casiopea, Pol·lux, les Perseïdes, la Nebulosa de Cranc– o religiosos –camí de Sant Jaume–, però la gent popular també participa en aquest bateig sideral, com es comprova a través de la literatura local.

Unes primeres advertències sobre la nominació dels astres ens provenen d'Isaïes, dels Salm i de l'Apocalipsi de Joan. En el llibre d'Isaïes trobem aquests versicles: “Alceu els ulls al cel i mireu qui ha creat l'estol dels astres, qui els fa sortir, d'un a un, i els crida cada un pel seu nom” (40,26). Més tard, el salmista repeteix la mateixa idea per reconèixer que Déu “té comptat el nombre dels estels i els crida cada un pel seu nom” (Salm 147,4). L'evangelista Joan cita un dels astres més lluminosos que l'home pot veure: l'Absentia. Aquesta 'absentia' els escriptors romànics francesos del XIX arribaran a liquar-la i se la beuran per a inspirar-se en la més alta de les geografies celestials!

Amb tot, bé sigui per culpa d'una borratxera o per desconexió cultural, que sempre hi haurà estels que no podrem anomenar, i això és un problema que preocupa i desassossega els humans, segons l'exemple que ens proporciona Juan Carlos Onetti a *El astillero*: “estuvieron los tres mirando el cielo negro de la noche de invierno, el camino de limaduras de plata, la insistencia de las estrellas aisladas que exigían un nombre”⁷¹.

Molts altres grans cantors de la naturalesa i del món còsmic, des de Walt Whitman fins a Pablo Neruda, passant per Agustí Bartra, Manuel Vicent o Jesús Moncada, han parlat i parlat abundantment de noms d'estels, astres rogencs, cometes de colors i esferes lluminoses amb noms literaris únics, d'una gran sonoritat i llússor.

TOT ALLÒ QUE EXISTEIX HA REBUT UN NOM

Si per dir-ho en llenguatge bíblic, són comptats fins i tot els nostres cabells, totes les parts de la Creació hauran de tenir un nom individual amb el qual citar-les, encara que aquestes siguin tan nombroses com els estels del firmament o els grans de sorra de les platges. Els objectes, tot i ésser coses inanimades, pur patrimoni –fungible o no–, posseeixen una afectuosa atracció i influència en les persones i d'ací que en cultures antigues o modernes sovint siguin valorats, guardats, heretats o colgats amb el seu posseïdor a fi de ser-los útils en el camí vers la llacuna Estígia. Cohèlet és radical en aquesta consideració: “Ja fa temps que allò que existeix ha rebut un nom” (6,10).

A partir d'aquesta sentència es justifica que objectes i coses tan personals i sense vida –o per a treure-la– com són les armes, puguin tenir un nom. Recordem les espases de Rodrigo Díaz de Vivar, la Tizona i la Colada; l'escombra voladora de Harry Potter, la Nimbus; fins i tot la saliva que s'escapa espurnejant quan parlem ha rebut el nom de capellans; la computadora d'Hisenda, anomenada Rita; el nom de les campanes parroquials, de la pasta de sopes... Especial menció literària tenen les barques i vaixells, com llegim a l'obra de J. Roig *Teclera*⁷².

Tampoc menystinguem el nom de les guerres, tan abundants i seguides en la història humana que els investigadors han hagut de posar-los un nom propi per distingir-les en el feix del gènere bèl·lic: en al·lusió a una durada –dels 100 anys, dels Sis dies, dels Set dies–; a un orde numè-

⁷¹ ONETTI: *El astillero*, p. 65.

⁷² J. ROIG i RAVENTOS: *Teclera* (Novel·la tarragonina). Institut d'Estudis Tarraconenses “Ramon Berenguer IV”. Tarragona, 1957, p. 84.

ric –Primera i Segona Mundial–; a la botànica –de les Roses, de l'Opi, de les Taronges, dels Clavells–; a temperatures psicològiques –Calenta, Freda, Polar–; d'àmbit geogràfic –Balcànica, del Chaco, d'Indoxina, del Marroc, Espanyola, del Pacífic, del Vietnam... I el mateix podríem argumentar respecte a les paus –d'Augsburg–, les convencions –de Ginebra–, les constitucions –la Pepa–, els Estatuts –del 1932, de Sau–, els avalots –d'Esquilache, del Pa... Tot requereix una denominació particular, distintiva, singular, única. I l'onomàstica i la literatura ho rep i guarda com a patrimoni cultural.

ESCRITORS A LA CORT DELS ONOMASTICÒLEGS

José Saramago, a *L'any de la mort de Ricardo Reis* escriu: “és ben cert que no n'hi ha prou amb gravar el nom en una pedra, la pedra resta, sí senyors, s'ha salvat, però el nom, si no vénen a llegir-lo cada dia, s'apaga, s'oblida, no hi és”.⁷³ Aquesta frase, que de tan obvia sembla una *boutade*, és del tot escaient i d'una absoluta actualitat. En certa manera i potser sense pretendre-ho, Saramago anunciava així un problema de comunicació i de les neotecnologies del món d'avui, és a dir, la migració de dades d'un suport a altre per tal de no perdre la informació continguda a l'arxiu. Avui tenim documents que no podem llegir perquè no disposem de la pedra rosseta que han esdevingut les màquines lectores.

Malgrat la importància o l'interès dels noms –única fórmula per conèixer, distingir o adreçar-nos a una persona o citar un objecte o element– si no hi ha tècnics i investigadors que treballin en la descodificació telemàtica, la seva interpretació i riquesa cultural i filològica es dilueix en l'aire del temps com un fum. És com l'alfabet iber: llegible, però no intel·ligible. Els escriptors han considerat aquesta necessitat analítica i metodològica per no perdre informació. Però a vegades la veritable descodificació no és la telemàtica, sinó la complexitat de les denominacions del topònim, que caldrà connectar i relacionar entre sí –unificar, per entendre'ns. Una primera constatació literària que denuncia aquest problema és el de la doble denominació dels llocs, l'oficial i la popular, i la necessitat d'ajustar el llenguatge per fer-lo comprensible al lector o viatger. La introducció al tema la presenta l'escriptor i pintor Gao Xingjian: “És per això que, abans i tot de les recerques del professor Wu sobre la vila, els camperols coneixien aquest Pas de Yu amb el nom de 'Penya-segat de les ànimes en pena', i, quan les criatures s'hi banyen, els adults no se senten mai tranquils”.⁷⁴ El nom popular –ja es veu– reflecteix una realitat molt més precisa i comprensiva que no pas l'oficial i ignorar-los és com menjar-se un plat d'herbes el nom de les quals desconeixem.

HISTORIADORS I FILÒLEGS: A L'INFERN DE DOS EN DOS

En la recuperació de noms són part fonamental els historiadors –com a picapedrers de la matèria– i els filòlegs –com els millors analistes conceptuals. En un capítol de *Les històries naturals*, Joan Perucho hi fa aparèixer un precursor català d'aquests estudis onomàstics, el gramàtic Bartomeu Garriga. Tenint en compte que l'edició dels primers treballs científics d'onomàstica és del segle XIX –l'època en la qual Perucho situa aquest investigador fictici–, la cronologia històrica inclosa en aquesta novel·la és del tot ajustada: “A part del nostre protagonista i dels invitats a qui es dedicava l'acte, hi assistí el nucli selecte de la tertúlia habitual del marquès, o sia: Bartomeu Garriga, gramàtic xacrós, que havia conegut Jovellanos i que, darrerament, s'havia especialitzat en toponímia”⁷⁵.

⁷³ JOSÉ SARAMAGO: *L'any de la mort de Ricardo Reis*, Traducció de Víctor Martínez-Gil. Edicions 62. Barcelona, 1997.

⁷⁴ GAO, *La Muntanya...*, p. 63.

⁷⁵ JOAN PERUCHO: *Les històries naturals*. Edicions 62. Barcelona, 1983, p. 43.

Una vegada contractats els obrers especialistes, cal posar-se d'immediatament a la feina: fer una planificació dels treballs d'enquesta oral, de consulta a les fonts escrites, de visitar la geografia... En una altra obra de Perucho, en què es narren les aventures d'un jove i aguerrit cavaller medieval, Kosmas, amb l'ajuda de Mides el sofista elaboren una primera toponímia urbana de Jerusalem. L'índex onomàstic resultant és aquest, tal com raja:

“AMIDAGLÓ: És un estany, prop del qual bastí Titus un baluard. Trobada fenta d'Arnulf.

CASA D'OLDA: Profetessa, muller de Sellum, baró principal i noble, oncle de Jeremies, Profeta. Fou consultada pel Rei Josies i li profetitzà la destrucció irremeiable de Jerusalem.

BROLLADORS D'AIGUA: Brollaven a dins i a l'entorn de la casa reial d'Herodes, i per ells s'ompliren les cisternes.

PLAÇA O MERCAT DE LES FUSTES: Va ésser cremat per Cesti.

LLAC: Es trobava entre els dos murs de la Ciutat. Se'n fa menció a la profecia d'Isaïes.

TORRE MITJANA: S'alçava en el mur segon.

MUR SEGON: Se'n deia també del mig. Tenia formoses portes i catorze torres. Hi féu reparacions el rei Ezequies, fent-lo més alt i poderós⁷⁶.

La llista onomàstica de Perucho continua fins a enumerar i descriure 19 dels carrers, racons i places de la ciutat santa de cristians i jueus.

LLENGUATGE I ETIMOLOGIA

El coneixement del llenguatge és fonamental per als estudis onomàstics, car la fonètica sovint colga o descolga subtileses i detalls que els documents físics no ens diuen. De fet, l'oralitat és un document més de les fonts que cal analitzar. Proust, sempre tan subtil, ja s'havia adonat d'aquesta necessitat i a l'obra *El cantó de Guermantes*, escriurà: “El seu llenguatge, com la llengua francesa mateix, i sobretot la seva toponímia, era brufat d'errors⁷⁷”.

Les discussions etimològiques són del tot imprescindibles per fer avançar els estudis, com ben aviat observaren els escriptors europeus. En el paràgraf següent, extret de *Sodoma i Gomorra*, Proust fa aparèixer la figura de l'eclésiàstic erudit, un personatge que sovint ha estat l'iniciador dels estudis locals arreu d'Europa: “un pensava, davant els seus trets equivocats i que un hauria volgut rectificar, en els noms de poblets normands sobre l'etimologia dels quals s'errava el meu rector perquè els pagesos, articulant malament o per haver entès de través la paraula normanda o llatina que els designa, varen acabar per fixar un barbarisme que ja es troba als cartularis, com hauria dit Brichot, un contrasentit i un vici de pronunciació⁷⁸”.

Però la fina capacitat d'anàlisi dels onomasticòlegs i de les discussions científiques aniran desvetllant el sentit original de les paraules, segons Proust a *Sodoma i Gomorra*: “Així doncs, va continuar Brichot, *bec* en normand és rierol; hi ha l'abadia del Bec; Mobec, el rierol de l'aiguamoll (*mor* o *mer* volia dir aiguamoll, com a *Morville*, o a *Bricquemar*,

⁷⁶ Joan PERUCHO: *Les aventures del cavaller Kosmas*. Planeta. Barcelona, 1984, p. 170.

⁷⁷ PROUST, *A la recerca...*, v. II, p. 18.

⁷⁸ *Ibidem*, v. II, p. 602.

Alvimare, Cambremer); Bricquebec, el rierol de l'altura, provenint de *briga*, lloc fortificat, com a *Bricqueville, Bricquebosc, Le Bric, Briand*, o bé de *brice*, pont, que és el mateix que *Brücke* en alemany (Innsbruck) i que en anglès *bridge*, que termina tants de noms de lloc (Cambridge, etc.)⁷⁹.

Tot i que originàriament el nom havia de deixar ben clara la seva semàntica, amb el pas del temps la gent podia oblidar-la, alterar-la o interpretar-la de manera particular. És aquesta la raó per la qual la llegenda pot descriure els topònims amb tanta riquesa i imaginació: des de fer-los sorgir d'una intervenció del cel o de l'acció generosa d'un monarca, fins a interpretar-los des del punt de vista moral, ecològic o de filies i fòbies. De l'obra *Solitud*, de Víctor Català, recuperem dos exemples de categoria per il·lustrar aquesta qüestió: “D'això –i li signà el mugró del davant– se'n diu la Fita dels Moros. Per temps diu que hi tenia el rei moro un guaita que vigilava del matí al vespre la muntanya, sense poder cloure els ulls ni moure peu en tot el dia, baix pena de la vida”⁸⁰. Aquest nom de lloc, com el que ara seguirà, de la mateixa autora, recorda la presència d'àrabs a Catalunya i llur influència sobre la nomenclatura rural: el Salt de la Reina Mora a Siurana de Prades, per exemple. Vegem el segon exemple anunciat, encara més clar quant a la interpretació popular d'un hidrònim: “Altrament, sapigueu que per anys hi havia sobre la vila, de l'altra banda del Roquís, un casteià de moros, amb el rei i tot, que tenia per seves aquestes muntanyes i no hi deixavi transitar ningú, llevat que fossin noies de quinze a vint anys, que aleshores se les feia dur al castei i si li queien a l'ui se les quedavi i, si no, les hi feia llevar el cap en rodó i gitar-les al torrent de Mala Sang, que d'això li ve el nom i el dur les aigües vermeies”⁸¹. Com diuen els italians, *si no è vero e ben trovato*, i la imaginació popular queda aprovada amb nota literària alta.

Pot ocórrer, però, que el topònim ja net de les possibles excrescències que amb el temps se li hagin pogut adherir, esdevingui massa clar i per tant sense màgia. Però allò que la llegenda perd s'ho troba la ciència, com el recurrent Proust ens resumeix en aquesta nova anotació del dietari a *Sodoma i Gomorra*: “Els noms, ja buidats a mitges d'un misteri que l'etimologia havia substituït pel raonament, havien baixat encara un grau”⁸².

Insistim que no sempre serà possible netejar d'adherències o d'interpretacions els noms, desriar-ne els elements compositius i establir la cronologia de la seva vida, perquè de fet això podria provocar la seva total volatilització, car un nom mai no és una cosa innòcua, innocent, i per tant és voluble a l'atmosfera de la història. En el pròleg a una obra d'Albert Roig, Xavier Lloveras s'interrogava, a propòsit: “Al primer poema del llibre, per exemple, ¿on hi ha etimologia i toponímia? ¿On hi ha tret dialectal?”⁸³.

ARXIU RECURRENT

Els arqueòlegs avançats solen deixar zones o àrees d'un jaciment conegut sense excavar. Ho fan perquè, conscients de les limitacions del seu temps, creuen que potser en un futur la ciència els proporcionarà majors i millors elements tecnològics i humans per estudiar aquell arxiu del temps. Es tracta, al nostre entendre, d'una actitud exemplar de modèstia i de rigor científic, ja que comença per reconèixer les pròpies limitacions. Doncs bé, en el camp de l'onomàstica això no pot passar, perquè els documents, d'on s'ha extret la transcripció a partir de la qual s'han elaborat les interpretacions, no s'alteren ni destrueixen per l'estudi. Si que pot ocórrer, però, que trobem un sol registre documental d'un mot interessant –sense arrels ni connexions per la fonè-

⁷⁹ *Ibidem*, v. II, p. 617.

⁸⁰ VÍCTOR CATALÀ, *Solitud*, p. 54.

⁸¹ *Ibidem*, p. 82.

⁸² PROUST, *A la recerca...*, v. II, p. 726.

⁸³ Xavier Lloveras en el pròleg del llibre d'Albert ROIG: *Córrer la taronja, 1979-2001*. Edicions 62-Empúries. Barcelona, 2002, p. 13.

⁸⁴ PROUST, *A la recerca...*, v. I, p. 360.

tica—, de manera que el nom resti com una baula perduda en l'evolució onomàstica. La prudència diu que cal respectar-lo en el seu escrit i unicitat i, aleshores sí, com una preuada i anhelant reserva arqueològica, esperar noves tècniques i metodologies investigadores o bé l'aparició d'altres fonts documentals que complementin o aclareixen la informació inicial. En això ja tenim experiència gràcies als noms de lloc i de persona trobats en els textos antics i bíblics: noms estranys o aparentment sense valor han esdevingut l'ham d'arqueòleg per desenterrar tota una ciutat, com en el cas de Troia, però igualment d'altres pobles i jaciments de l'Àsia. En tot cas Marcel Proust hi posa el colofó literari amb aquesta cita extreta d'*El cantó de Guermantes*: “Qui sap, continuava pensant, si un dia Guermantes mateix no pareixerà res més que un nom de lloc, tret pels arqueòlegs que s'aturin per casualitat a Combray i que, davant el vitrall de Gilbert el Malvat, tinguin la paciència d'escoltar els discursos del successor de Teodor o de llegir la guia del rector”⁷⁸⁴.

I és així com la màgia dels noms de lloc i de persona es desplega, mitjançant la literatura, per damunt la gent i el territori com un arc de Sant Martí.

LA CASTELLANITZACIÓ I LA FRANCESITZACIÓ DELS TOPÒNIMS DE LA CATALUNYA NORD, LA FRANJA DE PONENT I EL PAÍS VALENCIÀ EN LA RETOLACIÓ I SENYALITZACIÓ DE LES CARRETERES DEL PRINCIPAT DE CATALUNYA.

En el lloc web de l'entitat PLATAFORMA PER LA LLENGUA (www.plataforma-llengua.cat), entre altres iniciatives per aconseguir que viure plenament en tots els àmbits en la llengua pròpia del país sigui el més normal del món, trobem un document de denúncia de l'incompliment del Decret 78/1991, de 8 d'abril, sobre l'ús de la toponímia en els rètols de les carreteres del territori català sota administració de Catalunya.

Trobareu les notícies relatives a les respostes que s'han rebut per part de les diferents administracions de l'enllaç: <http://www.plataforma-llengua.org/pagina.php?id=403> i l'informe realitzat en format PDF: <http://www.plataforma-llengua.cat/documents/documenttoponimia.pdf>.